

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**
UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**“POVEZANOST VRŠNJAČKOG NASILJA SA SOCIJALNIM I
EMOCIONALNIM KOMPETENCIJAMA MLADIH“**

-magistarski rad-

Ime i prezime

Nataša Radović

Broj indeksa: 855/II-SW

Mentor:

doc.dr. Jelena Brkić Šmigoc

Sarajevo, oktobar 2024. godine

SADRŽAJ

Popis tabela i grafikona	5
UVOD	6
TEORIJSKI OKVIR RADA	9
1. VRŠNJAČKO NASILJE.....	9
1.1. Pojmovno određenje vršnjačkog nasilja.....	9
1.2. Oblici vršnjačkog nasilja	10
1.3. Uzroci vršnjačkog nasilja	11
1.4. Sudionici vršnjačkog nasilja.....	20
1.4.1. Počinitelji.....	20
1.4.2. Žrtve	21
1.4.3. Posmatrači	21
1.4.4. Branitelji i mogući branitelji	22
1.4.5. Pomoćnici (sljedbenici), aktivne i pasivne pristaše.....	22
1.5. Posljedice vršnjačkog nasilja.....	23
1.6. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja.....	25
2. SOCIJALNE I EMOCIONALNE KOMPETENCIJE	26
2.1. Socijalne kompetencije.....	26
2.2. Emocionalne kompetencije	30
3. POVEZANOST VRŠNJAČKOG NASILJA SA SOCIJALNIM I EMOCIONALNIM KOMPETENCIJAMA	35
II METODOLOŠKI OKVIR RADA	39
2.1. Problem istraživanja	39
2.2. Predmet istraživanja	39
2.3. Kategorijalno – pojmovni sistem.....	40
2.4. Ciljevi istraživanja.....	40
2.4.1. Naučni ciljevi	40
2.4.2. Društveni ciljevi	41
2.5. Zadaci istraživanja.....	41
2.6. Generalna hipoteza	41
2.6.1. Posebne hipoteze	41
2.7. Sistem varijabli.....	42
2.8. Sistem indikatora.....	42
2.9. Uzorak istraživanja.....	42

2.10. Mjerni instrumenti.....	42
2.11. Način – postupak istraživanja.....	43
2.12. Naučna i društvena opravdanost.....	44
2.13. Vremensko i prostorno određenje istraživanja	44
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	45
3.1. Demografska obilježja ispitanika	45
3.2. Kategorizacija sudionika	48
3.3. Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja prema obliku	49
3.4. Razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje	53
3.5. Stepent potražnje pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja	56
3.6. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja.....	58
IV RASPRAVA	60
V ZAKLJUČAK	66
VI POPIS LITERATURE	69
VII PRILOZI	76
IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA	81

Popis tabela i grafikona

Tabela broj 1 – Kategorizacija sudionika

Tabela broj 2 - Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja prema obliku i spolu

Tabela broj 3 – Učestalost različitih oblika vršnjačkog nasilja među ispitanicima

Tabela broj 4 - Razlike u socijalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje

Tabela broj 5 – Razlike u emocionalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje

Grafikon broj 1 – Spol ispitanika

Grafikon broj 2 – Starosna dob ispitanika

Grafikon broj 3 – Mjesto stanovanja ispitanika

Grafikon broj 4 – Potražnja pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja

Grafikon broj 5 – Prijavljivanje doživljenog vršnjačkog nasilja

UVOD

Vršnjačko nasilje je problem koji je dugo prisutan u društvu. Ovaj složeni društveni fenomen je široko rasprostranjen u školama i veliki broj mladih osoba imalo je iskustva sa vršnjačkim nasiljem. Za vršnjačko nasilje se slobodno može reći da je socijalni problem, koji iz dana u dan poprima sve veće razmjere. U relevantnoj literaturi postoje razne definicije ovog fenomena. Volk i sur. (2014) definišu ovaj oblik nasilja kao agresivno i ciljano ponašanje koje šteti drugoj osobi. Subjekti koji su lako prepoznatljivi u krugu vršnjačkog nasilja su žrtve i počinitelji ali pored njih u krugu vršnjačkog nasilja prepoznaju se i posmatrači, branitelji i mogući branitelji i pomoćnici (sljedbenici). Velki (2012) navodi da na razvoj nasilja među djecom utjecaj imaju četiri skupine faktora i to intrapersonalni faktori, porodični faktori, faktori vezani za školu i zajednicu te faktori koji su vezani za kulturu i medije.

Vršnjačko nasilje je veoma rasprostranjen problem koji je do danas poprimio različite oblike. U samom radu predstavljeni su samo najčešće spominjani oblici vršnjačkog nasilja u literaturi i to tradicionalno i elektronsko nasilje, fizičko i psihičko nasilje, direktno i indirektno nasilje ali i verbalno i neverbalno nasilje. Bez obzira da li se vršnjačko nasilje odvija u stvarnom svijetu ili pak u virtuelnom svijetu, ono ostavlja brojne posljedice na žrtvu. Te posljedice mogu biti kratkoročne ili dugoročne i mogu se ispoljavati u raznim aspektima života jedne mlade osobe. Neke od tih posljedica pojavljuju se na socijalnom i emocionalnom nivou pojedinca.

Socijalne i emocionalne kompetencije jedne su od ključnih kompetencija za život. Socijalne kompetencije temelj su uspješnog socijalnog funkcionisanja. Ove kompetencije omogućuju uspostavljanje i održavanje kvalitetnih odnosa sa drugima, pomažu u razumijevanju i tumačenju društvenih signala i olakšavaju prilagodbu u raznim društvenim situacijama. S druge strane, emocionalne kompetencije olakšavaju emocionalno funkcionisanje. Emocionalne kompetencije omogućuju prepoznavanje, razumijevanje i upravljanje vlastitim emocijama ali i prepoznavanje i razumijevanje emocija drugih ljudi. Razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija je složen i neprekidan proces koji započinje u ranom djetinjstvu a traje tijekom cijelog životnog vijeka. Dakle, u djetinjstvu se formiraju osnove ovih kompetencija a tokom godina se te osnove nadograđuju, oblikuju i usavršavaju.

Potrebno je naglasiti da razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija može biti pod utjecajem različitih faktora kao što su porodica, škola, vršnjaci i društvo u cjelini.

Okruženje u velikoj mjeri oblikuje ili utječe na oblikovanje socijalnih i emocionalnih kompetencija. Porodica, škola i vršnjaci ključni su temelji na kojima se gradi razumijevanje sebe ali i drugih.

Porodica je prva i primarna socijalna grupa svakog ljudskog bića. Od najranije dobi, porodica je ta koja pruža prve modele ponašanja. Unutar porodice, usvajaju se potrebna znanja i vještine za život. Djeca unutar porodice usvajaju osnovne obrasce ponašanja, uče kako komunicirati, surađivati i rješavati konflikte i kako izražavati emocije. Škola je druga važna socijalna grupa u djetetovom životu. Kroz interakciju sa učiteljima i profesorima ali i vršnjacima, djeca uče kako se nositi sa različitim situacijama, kako graditi odnose, kako se prilagoditi promjenama i kako djelovati kao dio grupe.

Iako bi škole trebale predstavljati sigurno mjesto za učenje, rast i razvoj, u mnogim slučajevima one to nisu. Naime, problem vršnjačkog nasilja postaje sve izraženiji u školskom okruženju. Vršnjačko nasilje kao i svaki oblik nasilja za sobom može ostaviti određene posljedice. Iskustvo vršnjačkog nasilja može negativno utjecati na razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija. Osobe koje su izložene vršnjačkom nasilju, često imaju nizak nivo samopoštovanja odnosno osjećaju se manje vrijednim i sebe počinju posmatrati kroz oči počinitelja. Pored toga, ispoljavaju strah i nesigurnost i prati ih osjećaj usamljenosti. Za osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje karakteristična je i socijalna izoliranost. Ove osobe mogu imati poteškoće u uspostavljanju i održavanju međuljudskih odnosa ali i poteškoće u izražavanju i prepoznavanju vlastitih emocija. Ono što je zabrinjavajuće je to što se posljedice vršnjačkog nasilja mogu manifestirati i u odrasloj dobi tj. osoba može imati dugoročne posljedice vršnjačkog nasilja. Mlade i u odrasloj dobi mogu pratiti brojne posljedice među kojima su i prethodno navedene posljedice.

Dakle, ovaj rad se bavi problematikom vršnjačkog nasilja i tematikom socijalnih i emocionalnih kompetencija. Sam rad se sastoji od teorijskog dijela i metodološkog dijela. U teorijskom dijelu rada sažeto će biti prikazana teorijska saznanja o vršnjačkom nasilju i socijalnim i emocionalnim kompetencijama.

U prvom poglavlju rada bit će prikazana teorijska saznanja o vršnjačkom nasilju. Nakon pojmovnog određenja vršnjačkog nasilja, bit će prikazani i oblici vršnjačkog nasilja. Radi boljeg razumijevanja vršnjačkog nasilja, u radu će temeljito biti prikazani uzroci ovog društvenog fenomena. Nakon prezentiranih uzroka vršnjačkog nasilja, u radu će biti predstavljeni i sudionici vršnjačkog nasilja.

Unutar ovog poglavlja bit će prikazane posljedice vršnjačkog nasilje, prvenstveno će biti prikazane posljedice koje vršnjačko nasilje ostavlja na žrtvu a potom i na ostale sudionike te će biti prikazani i podaci vezani za prijavljivanje vršnjačkog nasilja.

U drugom poglavlju teorijskog rada, bit će detaljno opisane socijalne i emocionalne kompetencije. Kada je riječ o socijalnim kompetencijama, u radu će biti prikazane neke definicije ovog pojma zbog same složenosti ovog pojma i radi boljeg razumijevanja ovog pojma. Pored toga, rad će obuhvatiti i ostala potrebna teorijska saznanja o socijalnim kompetencijama. S druge strane, kada je riječ o emocionalnim kompetencijama, prvenstveno će biti prikazano pojmovno određenje ove kompetencije a potom će biti prikazane i komponente ove kompetencije, vještine koje ona uključuje te će biti pojašnjena povezanost između emocionalnih kompetencija i emocionalne inteligencije.

Treće poglavlje teorijskog dijela rada odnosi se na povezanost vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih. Mnoga istraživanja bavila su povezanošću vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija. Rezultati neki od tih istraživanja bit će predstavljeni u ovom dijelu rada.

U drugom dijelu rada prikazan je metodološki dio. Metodološki dio rada predstavlja temelj svakog empirijskog istraživanja. U metodološkom okviru rada opisana je metodologija ovog istraživanja odnosno opisani su i obrazloženi su korišteni metodološki pristupi. U trećem dijelu rada prikazani su rezultati provedenog istraživanja. Rezultati su prikupljeni putem tri upitnika. Jednim upitnikom prikupljeni su podaci o socijalnim kompetencijama, drugim upitnikom prikupljeni su podaci o emocionalnim kompetencijama dok su trećim upitnikom prikupljeni podaci o vršnjačkom nasilju. U istraživanju su učestvovali mladi, u dobi od 16 do 30 godina.

Na kraju rada predstavljen je zaključak i data su zaključna razmatranja na ovu temu. Pored toga, na kraju rada predočene su i smjernice za buduća istraživanja na ovu temu te je istaknuta važnost uvođenja programa prevencije vršnjačkog nasilja i važnost uvođenja školskih programa pomoći žrtvama koji će se zasnivati na razvijanju socijalnih i emocionalnih kompetencija.

TEORIJSKI OKVIR RADA

1. VRŠNJAČKO NASILJE

1.1. Pojmovno određenje vršnjačkog nasilja

Vršnjačko nasilje nije ni nepoznata a ni nova pojava u društvu, što i dokazuju sljedeći podaci. Naime, ovaj oblik nasilja se počeo sistemski izučavati od sedamdesetih godina prošlog stoljeća (Kraljic Babić i Vejmelka, 2015). Povezano s tim, treba istaći kako se ovaj fenomen smatrao kao sastavni dio ljudskog razvoja, karakterističnim za djetinjstvo, sve do kraja 60-tih godina i početkom 70-tih godina (Sesar, 2011). No, Heinemannovo istraživanje značajno utječe na promjenu stava prema vršnjačkom nasilju (Mijanović, 2018). Naime, 1972. godine Heinemann objavljuje zapaženu studiju o nasilju među djecom na školskom igralištu, opisujući ovo ponašanje kao mobbing (Rivers, Duncan i Besag, 2007.; prema Mijanović, 2018). Ali ime koje se snažno veže za ovaj oblik nasilja je Dan Olweus. Ovaj autor dao je ogroman doprinos za bolje razumijevanje pojma vršnjačko nasilje.

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Skandinaviji je počela ozbiljna revolucija u razmišljanju o zlostavljanju u školama gdje je pionir bio profesor Dan Olweus koji je među prvima prepoznao posljedice školskog maltretiranja, te je kao i društveni naučnik bio u stanju da pažljivo i precizno ispita njegovu prirodu i učestalost (Rigby, 2007). Pored toga, uspio je uvjeriti norveške obrazovne vlasti u važnost zaustavljanja nasilja u školama i uz njihovu saradnju pokrenuti nacionalnu kampanju s ciljem sistematskog smanjenja ove pojave.

Vršnjačko nasilje je izuzetno kompleksna pojava i u stručnoj literaturi ne postoji opšteprihvaćena defincija ove pojave. Međutim najčešće korištena i citirana definicija u literaturi je ona koju je dao Dan Olweus. Prema Olweusu (1996) učenik je zlostavljan kada je uzastopno i trajno izložen negativnim radnjama od strane jednog ili više učenika. Sesar (2011) navodi da Olweusova definicija ističe tri elementa a to su trajanje, negativne radnje odnosno postupci i neravnopravan odnos snaga. Olweus (1996) navodi da se pod negativnim postupcima podrazumijeva namjerno nanošenje ili pokušaj nanošenja povreda i nelagodnosti drugim pojedincima te dodaje da se negativni postupci mogu iskazati fizičkim kontaktom, riječima ali i namjernim isključivanjem iz grupe, pravljenjem grimasa i prijetećim gestama. Prema Farringtonu (1993) zlostavljanje obuhvata ponavljajuće fizičke ili psihičke radnje počinjene od strane moćnijeg prema slabijem.

1.2. Oblici vršnjačkog nasilja

U postojećoj literaturi nalaze se razne klasifikacije vršnjačkog nasilja. Razni autori dali su različite klasifikacije ovog oblika nasilja. Stoga će u ovom radu biti prikazani najčešći oblici vršnjačkog nasilja koji se spominju u relevantnoj literaturi.

Vršnjačko nasilje može se klasifikovati na direktno i indirektno. Prema Bjelošević i sur. (2020) direktno nasilje uključuje otvorene i direktne napade na žrtvu (ruganje, ponižavanje, vrijeđanje, kritikovanje, naređivanje, guranje), a indirektno nasilje uključuje društvenu izolaciju, ignorisanje, ogovaranje i podsticanje drugih da povrijede nekoga.

Nasilje može biti fizičko i psihičko. Fizičko nasilje podrazumijeva fizički kontakt, odnosno šamaranje, udaranje, davljenje, udarce nogom i šakom, ugrize, grebanje, pljuvanje, uništavanje odjeće ili druge imovine žrtve. Tipična žrtva fizičkog nasilja je obično tjelesno slabije građe, povučena, nesigurna u sebe i osamljena, dok je tipični nasilnik jače tjelesne građe i agresivnog ponašanja (Vejnović, 2013). Neki nasilnici će se odlučiti za fizičko nasilje, a drugi se neće ponašati tako otvoreno i radije će vrijeđati, ubjeđivati, manipulirati, odnosno vršiti psihičko nasilje nad svojim vršnjacima.

Nasilje može biti i verbalno i neverbalno. Verbalno nasilje uključuje napade i česte kritike, prijetnje, zastrašivanja, uvrede, potcjenjivanje i ignorisanje, omalovažavanje, psovke, konflikte, svađe, i sl. Neverbalni vidovi nasilja manifestuju se postupcima koji su svjesno ili nesvjesno usmjereni ka psihičkom povređivanju i koji uzrokuju iritiranje, nerviranje, provociranje, uznemiravanje, mržnju, ljutnju, osvetu, laganje, neprijatnosti, neizvjesnosti, napetost, nezadovoljstvo, strah, gnjev, tugu, bespomoćnost, patnju i sl. (Ratković, 2013).

Prema sredstvima koja se koriste prilikom ispoljavanja nasilnih akata u cilju vršenja vršnjačkog nasilja, Miladinović i Petričević (2013) vršnjačko nasilje dijele na tradicionalno i elektronsko.

Kao posljedica razvoja savremenih tehnologija, povećanja dostupnosti digitalnih tehnologija među djecom i mladima, pojavio se novi oblik nasilja – elektronsko nasilje. Za razliku od tradicionalnog vršnjačkog nasilja koje je obično ograničeno na određeno vrijeme i mjesto (na primjer, školsko igralište ili put do škole), elektronsko nasilje se može desiti bilo kada, 24 sata dnevno. Za razliku od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, kod elektronskog nasilja anonimnost nasilnika je najčešće zagarantovana, odnosno veoma teško je otkriti identitet nasilnika.

Dakle, karakteristike elektronskog nasilja podrazumijevaju komunikacijski scenario uključenih aktera koji nije direktan (nije licem u lice), moguća anonimnost nasilnika (neki studije su pokazale da su u 20-30% slučajeva žrtve nisu svjesne identiteta svog nasilnika), te njegov indirektni karakter gdje je nasilno ponašanje uvijek posredovano tehnološkim resursom koji nasilnik koristi a preko kojih žrtve doživljavaju nasilje (Ortega i sur, 2009). Za najučestalije oblike ispoljavanja elektronskog vršnjačkog nasilja smatraju se: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje, proganjanje i slično (Miladinović i Petričević, 2013).

U praksi se različiti oblici nasilja često javljaju zajedno, pa je tako fizičko nasilje često praćeno i verbalnim nasiljem.

1.3. Uzroci vršnjačkog nasilja

Kada je riječ o nasilnom ponašanju i njegovim uzrocima, neophodno je sagledati širu sliku zbog same složenosti ovog fenomena (Zadravec, 2014). Gašić-Pavišić (2004) ističe kako sve promjene u socijalnim, političkim, znanstvenim i obrazovnim strukturama društva utječu na pojavu nasilja u školi jer nasilje predstavlja odraz cjelokupne situacije u društvu. Bosanskohercegovačko društvo karakteriše narušeni sistem vrijednosti i kao takav pogodan je za nastanak raznih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja poput vršnjačkog nasilja (Macanović, 2013).

Na osnovu postojećih istraživanja, evidentno je da je vršnjačko nasilje u osnovnim i srednjim školama uobičajena pojava a uzroci ovakvog ponašanja mogu se povezati sa krizom porodice, vršnjačkim utjecajem, medijskim utjecajem, disfunkcionalnim sistemom obrazovanja, krizom sistema vrijednosti, dezorijentacijom društva, migracijama, strukturom ličnosti, neadekvatnim provođenjem slobodnog vremena kao i mnogim drugima faktorima (Jugović, 2003, Milosavljević, 2004; prema Macanović, 2013). Dakle, uzroci nastanka ovog oblika nasilja su višestruki i povezani su sa pojedincem i za socio-porodičnu sredinu (Baldry, 2003).

Zdravstveno stanje, emocionalni problemi kao i određene psihološke karakteristike djeteta su faktori koji mogu pridonijeti tome da se djeca uključe u nasilno ponašanje nad vršnjacima ili da sami postanu žrtve takvog ponašanja (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Djeca koja su impulzivna i traumatizirana, koja pokazuju manjak strpljenja i višak energije,

djeca koja imaju problem s kontrolom bijesa i koja se ne mogu nositi s frustracijama, sklonija su nasilničkom ponašanju (Bilić, 2003; prema Zadravec, 2014). Manjak empatije, impulzivnost i agresivan temperament su obilježja koja čine pojavu nasilničkog ponašanja više vjerovatnim (Rigby, 2007). Dvije najistraženije individualne karakteristike djeteta koje su povezane s nasilnim ponašanjem su spol i dob (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Dowdney (1993) navodi da spol i dob utječu na samu rasprostranjenost nasilja kao i na njegove oblike. Prpić (2006) navodi da postojeći podaci ukazuju da su dječaci skloniji upotrebi fizičkog nasilja dok su djevojčice sklonije upotrebi verbalnog nasilja.

Olweus (2010) navodi da podaci iz analiza pokazuju da su dječaci uvjerljivo agresivniji spol, te dodaje da su indirektni oblici nasilja u istoj mjeri svojstveni i dječacima i djevoćicama i da čak dječaci u nešto većoj mjeri upotrebljavaju indirektno nasilje od djevojčica. Za dječake je karakteristično da će uzastopno napadati istu žrtvu i da će maltetirati osobe istog spola (Craig i Pepler, 1998). Djevojčice upotrebljavaju agresivne obrasce ponašanja radi namjernog povređivanja drugih djevojčica tj. izabranih meta, putem odbacivanja ili izolacije i kako bi odbranile postojeća prijateljstva od neželjnih vanjskih upada (Prpić, 2006). Lane (1989) ističe da je nasilno ponašanje kod dječaka najčešće povezano s odnosima moći dok je kod djevojčica nasilno ponašanje usko povezano s odnosima pripadnosti. Sklonost ka nasilju izražena je kako kod mlađih učenika tako i kod starijih učenika (Martić, 2021).

Istraživanja koja su ispitivala dobne razlike, većinski su pokazala da je vršnjačko nasilje najzastupljenije među starijim osnovnoškolcima i da se nastavlja i u srednjoškolskoj dobi no da je vidljivo opadanje s godinama (Bilić i sur., 2012; prema Sušac, Ajduković i Rimac, 2016). Nasilje se smanjuje kako se učenici približavaju samom kraju srednjeg obrazovanja a ovo se najčešće objašnjava njihovom boljom emocionalnom kontrolom kao i njihovim učenjem društveno prihvatljivijih oblika ponašanja ali i sankcijama sa kojima se stariji učenici suočavaju zbog agresivnog i nasilnog ponašanja (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Sušac, Ajduković i Rimac (2016) naglašavaju i napominju da različiti istraživači na temelju svojih saznanja dobivaju različite rezultate u pogledu dobi u kojoj vršnjačko nasilje počinje opadati.

Istraživanja pokazuju da je kod počinitelja vršnjačkog nasilja vidljiv nedostatak empatije te da se odnos između nasilja i manjka empatije razlikuje između dječaka i djevojčica (Espelage, Mebane i Swearer, 2004; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Neki istraživači su saglasni s tim da su žene po prirodi empatičnije od muškaraca (Rigby, 2007).

Utvrđeno je da veći nivo empatične brige za tuđe osjećaje pokazuju djevojčice što bi ih trebalo učiniti manje sklonim ka nasilju (Özkan i Gökçearsan, 2009.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Neosporno je da je porodica primarni socijalizacijski činilac koji oblikuje karakter gotovo sve djece i čiji je društveni utjecaj za većinu djece intezivan i kontinuiran od rođenja do adolescencije (Rigby, 2007). Različiti faktori unutar porodičnog okruženja predstavljaju rizik za nastanak agresivnosti kod djece a ti faktori su neslaganje između roditelja, slab roditeljski nadzor, stroga i nekonzistentna roditeljska disciplina, neuključenost roditelja u odgoj i obrazovanje djeteta kao i odbacivanje od strane roditelja (Loeber i Hay, 1997; prema Velki, 2012).

Sama istraživanja su pokazala da je sastav porodice, odnosi između članova porodice i način na koji se roditelji ponašaju, uz razne druge porodične procese, značajni faktori u nasilničkom ponašanju djece (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Dakle, sve situacije koje se dešavaju unutar porodice, kako pozitivne tako i negativne, utječu na ponašanje djece i na njihove školske i prijateljske odnose (Seyitoğlu i Gül, 2016; prema Türker i Bahçeci, 2023).

U brojnim istraživanjima veliki značaj pridat je kvaliteti same interakcije između roditelja i djece kao mogućem rizičnom faktoru za razvoj nasilnog ponašanja (Radovanović i sur., 2013). Za normalan razvoj veoma je bitna redovna, otvorena i primjerena komunikacija roditelja s djetetom a kako roditelji razgovaraju s djecom o rizičnim ponašanjima može pozitivno i negativno utjecati na djetetovo ponašanje (Velki, 2012). S tim u vezi, Velki (2012) naglašava da zaštitni faktor u sprječavanju razvoja nasilnog ponašanja može biti razgovor u kojem roditelji s djetetom razgovaraju o negativnim ishodima različitih rizičnih ponašanja a da pri tom u takvom razgovoru dijete aktivno sudjeluje, iznosi svoje mišljenje bez ustručavanja i straha i postavlja razna pitanja o posljedicama i utjecajima takvih oblika ponašanja.

Porodice nasilne djece su manje kohezivne a roditelje karakteriše slaba uključenost u djetetove aktivnosti a naročito majki (Berdondini i Smith, 1996.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Pored manjka kohezivnosti, porodice ove djece karakteriše i manjak kontrole, manjak izražajnosti, manjak organizovanosti i manjak društvene orijentacije (Stevens i sur., 2002.; prema Fraga i sur., 2022).

Unutar porodice, dijete stiče potrebno znanje o međuljudskim odnosima i usvaja bitne interpersonalne vještine te uči kako upotrijebiti te vještine u društvenim interakcijama (Velki i

Kuterovac Jagodić, 2015). Na nasilničko ponašanje utječu stavovi i vrijednosti koje roditelji prenose na svoju djecu (Álvarez-García i sur., 2015). Ako su polazne osnove koje se stiču u porodici loše, vjerovatnoća da će dijete razviti pogrešan sistem vrijednost kao i pogrešne stavove i navike su ogromne (Đukić i Mandić, 2013). Kada je riječ o strukturi porodice, nema sumnje da ona biva sve manje stabilna a da djeca sve više bivaju izložena promjenjivim porodičnim situacijama, kao što su život s jednim roditeljem (single parenting), život s očuhom i maćehom ili život sa hraniteljem (Rigby, 2007). Obično djeca nasilnici odrastaju bez oca i ta odsutnost oca identifikovana je kao faktor rizika za razvoj nasilnog ponašanja kod dječaka (Espelage, Bosworth i Simon, 2000.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Majke nasilne djece obično su izolirane i karakteriše ih permisivnost a očevi su ti koji imaju puno veću moć u porodici od njih (Curtner-Smith, 2000.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Krulić Kuzman, Velki i Takšić (2017) navode da broj braće i sestara i odnosi sa braćom i sestrama, pored djetetovog odnosa s roditeljima, u određenoj mjeri oblikuju djetetovo ponašanje. Djeca koja su zlostavljana od strane braće i sestara su u povećanom riziku od sudjelovanja u vršnjačkom nasilju. Vjerovatnoća da će se djeca ponašati prema svojim vršnjacima na sličan način su veće ukoliko takvo ponašanje nije kontrolisano i sankcionisano od strane roditelja (Krulić Kuzman, Velki i Takšić, 2017).

Olweus (1997) navodi da je na temelju svojih istraživanja, uglavnom s dječacima, došao do četiri faktora koja su se pokazala izrazito važnim kada je u pitanju razvoj agresivnog ponašanja kod djece a koji se odnose na odgoj i uvjete odrastanja. Prvi faktor je emocionalni stav prema djetetu tokom njegovih ranih godina. On navodi da nedostatak topline i uključenosti povećava rizik da će dijete u budućnosti razviti agresivne i neprijateljske tendencije prema drugima. Drugi faktor odnosi se na permisivnost prema agresivnom ponašanju djeteta. Generalno, ako su roditelji tolerantni i popustljivi i ukoliko ne postave jasne granice u pogledu agresivnog ponašanja prema vršnjacima, braći i sestrama i odraslima, nivo djetetove agresivnosti će vjerojatno porasti. Treći faktor je upotreba odgojnih metoda koje se oslanjaju na moć. Djeca čiji roditelji imaju nasilne emocionalne ispade i upotrebljavaju fizičko kažnjavanje su u povećanom riziku od ispoljavanja nasilnog ponašanja. Olweus navodi da je četvrti rizični faktor, koji je jednim dijelom i naslijeđen je temperament djeteta. U poređenju sa djecom koja imaju blag i smiren temperament, djeca sa impulzivnim temperamentom su podložnija riziku za razvoj agresivnog ponašanja.

Emocionalna privrženosti prema roditeljima tj. kvaliteta te privrženosti značajan je činilac u odnosima s drugima pa samim tim i u nasilnim vršnjačkim odnosima (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Manjak privrženosti s roditeljima i vršnjacima, prediktor je

činjenja ali i doživljavanja vršnjačkog nasilja (Nikiforou, Georgiou, Stavrinides, 2013.; prema Klarin i Matešić, 2014). U određenim slučajevima dijete i roditelji nikada nisu stvorili osjećaj sigurne privrženosti i taj osjećaj nesigurnosti može dovesti do općeg osjećaja neprijateljstva (Rigby, 2007), a sama istraživanja su pokazala da su nasilna djeca nesigurno privržena uz svoje roditelje (Kõiv, 2012.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Karakteristike porodice koje se u istraživanjima ističu kao izrazito važnim jeste prisustvo nasilja među članovima porodice i način na koji se sukobi rješavaju (Radovanović i sur., 2013). Svjedočenje partnerskom nasilju, zlostavljanje od strane roditelja, fizičko kažnjavanje i stroga disciplina, faktori su rizika za pojavu agresivnosti kod djece (Velki, 2012). Dakle, čak ako se nasilje ne ispoljava direktno prema djetetu, već se dešava između ostalih članova porodice, nasilje često stvara ličnost koja će biti sklona rješavanju sukoba nasiljem (Đukić i Mandić, 2013).

U odnosu na djecu čiji roditelji nisu uključeni u obrazovni proces, djeca čiji su roditelji uključeni u obrazovni proces tj. roditelji koji između ostalog odlaze na roditeljske sastanke, učestvuju u školskim aktivnostima djeteta, izražavaju zadovoljstvo obrazovnim sistemom i sl., u manjoj su mjeri sklони razvijanju nasilničkog ponašanja (Rumberger, 1995.; Steinberg, 1996.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2015).

Kako djeca odrastaju, utjecaj porodice se postepeno smanjuje te umjesto njih školsko okruženje, posebice vršnjačke skupine postaju sve utjecajnije (Radovanović i sur., 2013), a utjecaj vršnjaka i školske sredine na neprilagođena ponašanja djeteta veći je tokom adolescencije (Velki i Vrdoljak, 2013). Naime, u periodu adolescencije mladi sve više vremena provode s vršnjacima i sami vršnjački odnosi postaju sve važniji (Đuranović, 2014). Isto tako, u ovom razdoblju mladi žele neovisnost od roditelja a društvenu podršku traže upravo od svojih vršnjaka i prijatelja (Hong i Espelage, 2012).

Kada je riječ o prijateljima, imati malo ili nimalo prijatelja rizični je faktor ali i posljedica viktimizacije (Card i Hodges, 2008). Naime, Card i Hodges (2008) navode da iako prijatelji mogu zaštititi dijete od potencijalnih nasilnika i time umanjiti viktimizaciju, viktimizacija može dovesti i do manjka prijatelja jer se vršnjaci mogu distancirati od djeteta koji je meta napadača. Pri tome naglašavaju da djecu od viktimizacije mogu zaštititi samo prijatelji koji posjeduju određene karakteristike (fizička snaga, prihvaćenost od strane vršnjaka i sl.).

Djeca koja su nasilna pronalaze prijatelje koji dijele slične osobine i ponašanja kao i oni, a od njih dobijaju podršku za svoje nasilne postupke (Pellegrini i sur., 1999; prema Velki i Vrdoljak, 2013). U poređenju sa žrtvama, nasilna djeca imaju veći broj prijatelja budući da su tipično prihvaćeni u grupama djece koja pokazuju isto ponašanje (Velki, Duvnjak i Milić, 2016). Pored toga, važnu ulogu u razvoju nasilja ima prihvaćenje odnosno neprihvaćenje od strane vršnjaka (Woods, Done i Kalsi, 2009.; prema Velki, Duvnjak i Milić, 2016). Slaba prihvaćenost od strane vršnjaka i visok stepen odbačenosti, prediktori su porasta viktimizacije a razlog leži u tome što nasilnici ovu djecu doživljavaju kao lakim metama (Card i Hodges, 2008).

Pored primarne obrazovne ali i odgojne uloge, škola ima i ulogu prenošenja društveno korisnih vrijednosti (Pavlović, 2013). U školi, djeca kroz interakciju s profesorima i vršnjacima, oblikuju sopstvenu sliku o sebi kao i sliku o svijetu u kojem žive (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Škola dijeli mnoge strukturne sličnosti s porodicom tj. ona oslikava značajne figure i odnose koji postoje u porodici, te se stoga djeci ponekad objašnjava da pohađanjem škole ulaze u novu, proširenu porodicu (Popadić, 2009). Povezano s tim, Popadić (2009) navodi da u školskom okruženju autoritet učitelja odgovara autoritetu roditelja i da se učenici unutar razreda smatraju braćom i sestarama koje karakteriše stalna interakcija a nadzor nad tim interakcijama imaju odrasli koji u mogućim sukobima i intervenišu. Hong i Espelage (2012) navode da mladi koji imaju osjećaj nepovezanosti sa obrazovnom institucijom skloni su sudjelovanju u neprimjerenim oblicima ponašanja poput nasilnog ponašanja.

Negativno razredno okruženje se stvara kada nastavnici ignorišu vršnjačko nasilje, povisuju ton na učenike, reaguje nepredvidivo i nepravedno, pokazuju nepovjerenje prema njima i favoriziraju određene učenike u odnosu na druge (Velki, 2012). Učenici, koji pohađaju škole u kojima vlada negativna školska klima, nemaju razvijen osjećaj pripadnosti školi i nisu emocionalno vezani uz školu, te je škola za njih samo neugodna obaveza (Velki i Vrdoljak, 2013).

Počinitelji nasilja imaju negativnu percepciju o školi i ne osjećaju pripadnost prema školi, karakteriše ih loš odnos sa profesorima i loš školski uspjeh te češće bježe s nastave (Harel-Fisch i sur., 2011.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Pored toga, oni pokazuju manju posvećenost prema školi tj. pokazuju manju predanost prema radu i poštivanju školskih pravila od žrtava i ostalih koji nisu uključeni u nasilje (Cunningham, 2007; prema Álvarez-García i sur., 2015).

Autoritarni način vođenja razreda, nekonzistentno upravljanje disciplinom u razredu, loša saradnja nastavnika i školske uprave, ambivalentni odgovori na neprimjerena ponašanja učenika od strane odraslih i doživljaj nametanja pravila, faktori su koji su povezani s nasilnim ponašanjem u školi (Gottfredson i sur., 2005; prema Reić Ercegovac, 2016).

Igrališta, zahodi, školski hodnici tj. prostori u kojima nema nadzora odraslih, mjesta su gdje se nasilje najčešće dešava (Velki, 2012), a nedovoljan nadzor odraslih u školi može povećati obim nasilja u školi (Bishnoi, 2018; prema Saldiraner i Gizir, 2021). Rigby (2007) ističe da je nadzor jedna od najučinkovitijih kratkoročnih mjera u smanjivanju nasilja ali isto tako ističe da svaki nadzor nije jednako učinkovit u smanjenju nasilničkog ponašanja. Naime, ukoliko nastavnici svjedoče nasilničkom ponašanju a pri tom ne poduzimaju ništa, može se shvatiti da odobravaju takav oblik ponašanja ali isto tako nadzor može biti nepovoljan i onda kada je izrazito iskazan od strane nastavnika jer učenici to ponašanje mogu doživjeti kao previše nametljivo i apsurdno što potencijalno može dovesti do porasta nasilja (Rigby, 2007). Nasilno i agresivno ponašanje odraslih prema djeci još jedan je rizični faktor za pojavu nasilnog ponašanja u školskom okruženju jer takvo ponašanje odraslih pored toga što stvara negativno školsko okruženje predstavlja i negativan model ponašanja koji učenici preuzimaju od svojih nastavnika (Velki, 2012).

Velki i Kuterovac Jagodić (2014) navode da na pojavu nasilnog ponašanja prema vršnjacima značajno utječe i politika škole koja se odnosi na prevenciju sukoba i nasilja. Najbolja školska politika je ona koja nije samo usmjerena na kažnjavanje nasilne djece već ona koja se aktivno bavi rješavanjem problema vršnjačkog nasilja te pored toga ima jasno definirana pravila ponašanja kao i mjere i kazne za nepoželjna ponašanja (Samara i Smith, 2008.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Jedan od najvažnijih faktora u socijalizaciji djece i mladih, postali su mediji a naročito televizija i Internet (Maksimović i Milošević, 2020). Uprkos tome što nude pozitivan sadržaj, mediji su preplavljeni mnoštvom negativnog sadržaja (Salamadija i Mirnić, 2013). Negativan utjecaj medija ogleđa se u prikazivanju sadržaja koji promoviraju nasilje, pretjerani konzumerizam, kriminalne aktivnosti i sličan sadržaj (Jurčić, 2017). Mediji su danas u fokusu brojnih istraživanja upravo zbog svoje raširenosti i opasnosti u kontekstu utjecaja na ponašanje djece i mladih (Maksimović i Milošević, 2020). Sadržaj koji djeca i mladi gledaju može negativno utjecati na formiranje identiteta i na odnose s drugima (Maksimović i Milošević, 2020). Salamadija i Mirnić (2013) navode da u velikoj mjeri nasilje među djecom podstiču mediji i da scene nasilje koje se prikazuju utječu na obrasce ponašanja djece.

Svakodnevna izloženost nasilju u medijima može dovesti do promjene stava djece o nasilju i pored toga naučiti ih nasilnom ponašanju te smanjiti njihovu osjetljivost na nasilje, drugim riječima povećati njihovu toleranciju na nasilje (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Mnoga djeca su uvjerena da je upotreba agresije prikladan način rješavanja problema jer nasilje u medijima ne prenosi moralnu poruku da takvo ponašanje nije uredu (Velki, 2012). Kao primjer Velki (2012) navodi filmove u kojima se "dobri" momci ponašaju jednako nasilno kao i loši ali su oni za takvo ponašanje nagrađeni i hvaljeni, te djeca posljedično počnu vjerovati da je takvo ponašanje dopušteno sve dok ga mogu opravdati. Izloženost nasilju koje je nagrađivano i glorifikovano potiče porast agresivnog ponašanja kod djece i mladih (Fikkersi sur., 2013.; prema Moon i Lee, 2020). Stoga je veoma bitno kako su nasilne radnje predstavljene u medijima i kako se o njima raspravlja (Mandarić, 2012).

Mnogobrojnim istraživanjima potvrđen je utjecaj neadekvatnih medijskih sadržaja na ispoljavanje negativnih oblika ponašanja kod djece i mladih (Maksimović i Milošević, 2020). Djeca koja su od najranije dobi izložena scenama nasilja postepeno postaju imuna na njega tvrde istraživači (Mandarić, 2012). Prema istraživanju provedenom u Sloveniji, preko 50% osnovnoškolske djece, od četvrtog do osmog razreda voli gledati nasilne programe i uglavnom ih gledaju bez nadzora odraslih (Pšunder i Cvek, 2012.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Jedno longitudinalno istraživanje pokazalo je da djeca koja su u većoj mjeri bila izložena nasilju u medijima su postala fizički agresivna, manje prosocijalna i sklona neprijateljskoj atribuciji (Gentile, Linder & Walsh, 2003; prema Maksimović i Milošević, 2020).

Pojava Interneta je za sobom donijela neograničenu slobodu otkrivanja neprimjerenog sadržaja i na taj način doprinijela porastu nasilja među mladima, u prvom redu kroz video igre (Ružić, 2011). Na dječije ponašanje utječu računarske igrice čiji je negativan utjecaj potvrđen u istraživanjima (Türker i Bahçeci, 2023). U odnosu na nasilje na filmu i televiziji gdje su djeca u pasivnoj poziciji, zbog svoje interaktivne prirode video igre i računarske igre su sve više predmet raznih istraživanja (Bilić, 2010). Moderne računarske igrice su vrlo realistične i osobe koje ih igraju preuzimaju ulogu lika s kojim igraju i na posredan način se i oni sami agresivno ponašaju (Ružić, 2019). Kada se analiziraju računarske igre, vidljivo je da one obično sadrže negativne radnje kao što su krađa, udaranje, uništavanje, ubijanje, napad na neprijatelje i pobjeđivanje protivnika (Zorlu, 2016.; prema Türker i Bahçeci, 2023). Vršnjačko nasilje i nasilje na Internetu povezano je s dječijim preferencijama prema nasilnim videoigrama (Dittrick i sur., 2013; prema Moon i Lee, 2020.)

Büker i Uludağ (2010) prema Türker i Bahçeci (2023) navode da ovakve igre potiču djecu i mlade na negativne oblike ponašanja kao što je vršnjačko nasilje. Djeca nisu pasivni posmatrači u igricama već obično aktivno učestvuju i sukreiraju nasilje (Bilić, 2010). Nagrađivanje određenih oblika agresivnog ponašanja u video igrama je zabrinjavajuće jer može dovesti do formiranja stava da je takvo ponašanje prihvatljivo i prikladno za rješavanja problema (Ružić, 2019) i potaknuti ponavljanje sličnog ponašanja u stvarnosti (Bilić, 2010).

Istraživanja su pokazala da igranje nasilnih računarskih igri dovodi do porasta nasilničkog ponašanja, do porasta saznanja o nasilju, do porasta psihološkog uzbuđenja i agresivnih emocija i do smanjenja prosocijalnog ponašanja kod djece i odraslih oba spola ali i da povećava vjerovatnoću da će učenici ulaziti u fizičke sukobe s drugima i u rasprave s nastavnicima (Anderson i sur., 2004.; Gentile i Walsh, 2002.; prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Velike promjene u ponašanju i u komunikaciji, naročito među mladim generacijama izazivaju elektronski mediji (Mandarić, 2012). Popularizacija novih načina komuniciranja među djecom i mladima dovela je do pojačane moći medija a virtuelni društveni svijet doveo je i do promjena u vršnjačkim interakcijama jer nasilni medijski sadržaji i neadekvatno korištenje medija doprinose pojavi vršnjačkog nasilja (Maksimović i Milošević, 2020). Značajnu količinu svog slobodnog vremena digitalna generacija provodi na Internetu i prihvaća vrijednosti koje nameću mediji (Ružić, 2011). Dostupnost neprimjerenog sadržaja na Internetu kao i mogućnost njegova dijeljenja, doprinosi povećanju nasilja među djecom i mladima (Vuksanović, 2018.; prema Maksimović i Milošević, 2020). Autori su izrazili zabrinutost i zbog online ponašanja djece i mladih, posebno u pogledu stvaranja i širenja videozapisa koji prikazuju nasilje jer videozapisi na taj način postaju viralani a djeca ih percipiraju kao primjer poželjnog ponašanja (Maksimović i Milošević, 2020).

1.4. Sudionici vršnjačkog nasilja

Kada je riječ o sudionicima vršnjačkog nasilja, u radu će sažeto biti prikazani svi subjekti koji su uključeni u krug vršnjačkog nasilja. Dakle, u krug vršnjačkog nasilja prvenstveno su uključeni počinitelj nasilja i žrtva, a potom i ostali sudionici: posmatrači, branitelji i mogući branitelji i pomoćnici (sljedbenici) tj. aktivne i pasivne pristaše.

1.4.1. Počinitelji

Počinitelj je osoba koja nanosi povredu drugom pojedincu ili grupi pojedinaca primjenom agresivnog ponašanja (Radliff, Hall i Ökten, 2017). Oni koriste silu kako bi uplašili i/ili povrijedili druge koje smatraju slabijim ili slabijim od sebe iz bilo kojeg razloga (Uzbek i Taneri, 2022,; prema Türker i Bahçeci, 2023). Zrilić (2006) navodi da je svim tipovima počinitelja zajedničko da vole dominirati, iskorištavati druge, da odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje te da su željni pažnje.

Počinitelji često dolaze iz domova u kojima se upotrebljava fizičko kažnjavanje, gdje se djeca uče da uzvraćaju fizički udarac kao način rješavanja problema i gdje roditeljska uključenost i toplina često nedostaju (Banks, 1997.; prema Pişkin 2002). Povezano s tim, Olweus (1997) navodi da je agresivnost prema vršnjacima njihovo prepoznatljivo obilježje te da su oni često agresivni i prema odraslim osobama, kako prema učiteljima tako i prema roditeljima. Ali mnogi počinitelji ne shvataju razinu svoje agresije tj. ne shvataju u kojoj su mjeri agresivni. (NSSC, 1995.; prema Smokowski i Kopasz, 2005).

Dakle, generalno gledajući počinitelji nasilja imaju pozitivniji stav prema nasilju, karakteriše ih impulzivnost i potreba za dominatnošću nad drugima. Oni obično imaju relativno pozitivno mišljenje o sebi te imaju malo empatije prema žrtvama (Olweus, 1997). Doima se da počinitelji nanošenjem povreda i boli drugima, sebi pričinjavaju zadovoljstvo a svoje postupke često opravdaju govoreći da su ih žrtve na neki način isprovocirale (Banks, 1997.; prema Pişkin 2002). Počinitelje vršnjačkog nasilja karakteriše potreba za kontrolisanje drugih, sumnjičavost, loša procjena, nekreativnost, nedostatak razumijevanja za ono što im je rečeno, selektivno pamćenje, impulzivnost, lako se razljute, nedostatak osjećaja krivnje ili grižnje savjesti, promjene raspoloženja, nedosljednost, nedostatak empatije te su emocionalno nezreliji i imaju poteškoće u uspostavljanju i održavanju intimnih odnosa (Field, 1999.; prema Sesar, 2011).

1.4.2. Žrtve

Žrtve, koje se još nazivaju i mete, su pojedinci koji su izloženi maltretiranju od strane drugih (Radliff, Hall i Ökten 2017). Osoba postaje žrtva vršnjačkog nasilja kada je uzastopno meta prisilnog ponašanja drugog učenika (Olweus, 1991). Stručnjaci koji se bave problematikom vršnjačkog nasilja slažu se s tim da sve osobe mogu postati žrtvom vršnjačkog nasilja. No, tipične žrtve pokazuju neke zajedničke karakteristike (Popadić, 2009). Tipične žrtve vršnjačkog nasilja su oprezne, osjetljive i tihe osobe koje imaju veći nivo anksioznosti i nesigurnosti u usporedbi s drugima, a na napade drugih obično reaguju plačem i povlačenjem (Olweus, 1991). Olweus još dodaje da imaju negativnu sliku o sebi i da na sebe često gledaju kao na neuspjehe. Povezano s tim, istraživanja pokazuju da je uloga žrtve obično povezana s vrlo niskim samopoimanjem. Što znači da se mlade osobe u ovoj ulozi na različitim dimenzijama općeg, akademskog i neakademskog samopoimanja nepovoljnije vrednuje od većine svojih vršnjaka (Vejmelka, 2012). Pored toga, karakteriše ih negativni društveni status i slaba prihvaćenost (Velki i Vrdoljak, 2013) ali i manjak socijalnih vještina (Cook i sur., 2010; prema Žic Ralić i Šifner, 2014). U poređenju s nasilnicima, žrtve su obično krhke te su fizičke manje i slabije te se stoga često ne mogu zaštititi od napada (McNamara & McNamara, 1997.; prema Smokowski i Kopasz, 2005).

Olweus (1997) identifikuje dva tipa žrtve: pasivnu žrtvu i provokativnu žrtvu. Olweus navodi da ponašanje i stav pasivnih žrtava drugima signalizira da su nesigurne i bezvrijedne osobe te ukoliko budu napadnute ili uvrijeđene neće uzvratiti. Ovaj tip žrtve karakteriše anksiozni obrazac reakcije u kombinaciji (barem u slučaju dječaka) s fizičkom slabošću. Provokativne žrtve pripadaju manjoj skupini žrtava a karakteriše ih kombinacija anksioznih i agresivnih obrazaca reagovanja. Oni obično imaju problem s koncentracijom i ponašaju se na način koji može izazvati iritaciju i napetost oko njih. Neki od njih mogu se okarakterizirati kao hiperaktivni a njihovo ponašanje nerijetko provocira mnoge učenike u razredu, što rezultira negativnim reakcijama velikog dijela, pa čak i cijelog odjeljenja.

1.4.3. Posmatrači

Najbrojnija skupina djece koja svjedoči nasilju su neangažirani posmatrači, koji sa sigurne, fizičke ili digitalne udaljenosti, posmatraju nasilje i prema njemu se odnose se ravnodušno (Bilić, 2013). Oni ne poduzimaju ništa da zaustave nasilje iako ga možda ne odobravaju (Salamadija i Mirnić, 2013).

U literaturi se kao mogući razlozi njihove pasivnosti navode: pluralističko neznanje, trivijalizacija situacije, egoistični motivi, difuzija odgovornosti, strah od socijalnog vrednovanja i pomicanje odgovornosti na višu razinu (Bilić, 2013). Dakle, oni ne žele da budu uključeni niti da aktivno učestvuju u bilo kojem smjeru i ne zauzimaju stav (Salamadija i Mirnić, 2013).

1.4.4. Branitelji i mogući branitelji

Branitelji se ponašaju prosocijalno i oni su ti koji žele zaustaviti nasilje i pomoći žrtvi (Porter i Smith-Adcock, 2011; prema Kekez i Bilić, 2015). Oni pomažu ili nastoje pomoći meti nasilja i najčešće ih karakteriše izražen osjećaj za pravdu (Salamadija i Mirnić, 2013). Pored izraženog osjećaja za pravdu, autori izdvajaju još neke osobine koje razlikuju branitelje od ostalih uloga uključenih u situacijama nasilja, a to su: empatija, moralnost, osjećaj lične odgovornosti, stavovi prema nasilju, tolerancija, samoučinkovitost i slično (Bilić, 2013).

Mogući branitelji unatoč tome što ne vole nasilništvo i unatoč tome što misle da bi trebali pružiti pomoć žrtvi, oni je samo tiho podržavaju ali ne poduzimaju ništa (Bilić, 2013).

1.4.5. Pomoćnici (sljedbenici), aktivne i pasivne pristaše

Pomoćnici (sljedbenici) predstavljaju skupinu koja iako ne započinje nasilje, aktivno sudjeluje i pomaže počinitelju (Bilić, 2013). Aktivne pristaše su akteri koji se ne uključuju u nasilje aktivno ali otvoreno podržavaju nasilnika i pružaju mu podršku, dok se pasivnim pristašama nasilje dopada ali ga javno ne podržavaju, a počinitelji to shvaćaju kao tihom podrškom i tumače to kao znak odobravanja onoga što oni rade (Bilić, 2013).

Odnos prema žrtvi i počinitelju, pozitivni stavovi prema nasilju, moralno distanciranje, vršnjački pritisak i interakcije (zaslijepljenost, vršnjačka zaraza, deindividualizacija, gubitak lične i socijalne kontrole) ističu se u literaturi kao razlozi pružanja podrške počiniteljima (Bilić, 2013).

1.5. Posljedice vršnjačkog nasilja

Nasilje među djecom i mladima je problem koji se odražava na sve učesnike, počinitelje, žrtve ali i na promatrače koji su svjedoci nasilnog ponašanja u svom okruženju čak i ako nisu izravno uključeni u njih (Vejmelka, 2012). Smokowski i Kopasz (2005) navode kako žrtve i počinitelji snose kratkoročne i dugoročne posljedice nasilja. Žrtve osjećaju strah i zabrinutost na mjestima na kojima s doživjeli nasilje (Satan, 2011; prema Türker i Bahçeci 2023).

S obzirom da je škola mjesto gdje se nasilje najčešće događa, mnoge žrtve nerado idu u školu ili se plaše ići u nju a i mogu razviti psihosomatske simptome poput glavobolje ili bolova u trbuhu ujutro (Smokowski i Kopasz, 2005). Rigby (2007) dodaje kako se zbog zlostavljanja teško koncentrišu na školske zadatke a njihovi izostanci ometaju njihov napredak u školi. Nadalje, Rigby (2007) ističe da djetetova odbojnost prema odlasku u školu i susretu s nasilnicima može biti toliko snažna da su roditelji u takvim slučajevima primorani istražiti druge mogućnosti školovanja kako bi svom djetetu pružili novu priliku da počne ispočetka.

Žrtve nasilja mogu pokazivati nepoverenje prema vršnjacima i mogu imati poteškoće pri sklapanju prijateljstava (Entenman, Murnen i Hendricks, 2005). Dakle, žrtve se osjećaju manje sretno u školi, imaju manje dobrih prijatelja te se osjećaju usamljenije od ostalih (Nansel i sur., 2001., 2004; prema Sesar, 2011). Osobe koje doživljavaju nasilje mogu imati neke fizičke ozljede poput ogrebotina, modrica ili posjekotina te pored toga kao rezultat nasilja mogu imati pocijepanu odjeću i oštećene lične stvari (Smokowski i Kopasz 2005). Izloženost vršnjačkom nasilju negativno se odražava na tjelesno i mentalno blagostanje pojedinca. Pojedinci koji su na meti svojih vršnjaka imaju poteškoće pri fokusiranju, anksiozni su i sramežljivi, karakteriše ih napetost a nakon doživljenog nasilja prati ih introvertnost (Türker i Bahçeci 2023). Povezano s tim, treba dodati da žrtve mogu imati probleme sa snom i spavanjem i mogu imati noćne more (McNamara & McNamara, 1997; prema Smokowski i Kopasz, 2005). Ttofi i Farrington (2008) navode da djeca koja doživljavaju nasilje pokazuju znakove depresije kao i znakove suicidalnih misli.

Žrtve se mogu osjećati usamljeno i odbačeno a u izrazitom teškim slučajevima izloženi su povećanom riziku od samoubistva (O'Moore, 2000; prema Esbensen i Carson, 2009). Dječaci koji su bili žrtve, imaju značajno veće tendencije da će u odrasloj dobi tj. u dobi od 23 godine doživjeti depresiju i da će njihovo samopoštovanje biti niže od onih koji

nisu doživljavali nasilje (Olweus, 1993; prema Olweus, 1997). Rigby (2003) navodi da istraživanja koja se bave posljedicama uključenosti u ovaj problem su fokusirane na moguće negativne ishode po mentalno i fizičko zdravlje te ističe da je moguće prepoznati četiri kategorije negativnih zdravstvenih stanja: nisko psihološko blagostanje, loša socijalna prilagodba, psihološki stres i narušeno fizičko zdravlje.

Mnogobrojna istraživanja koja su uključivala često zlostavljaju djece različitih dobnih skupina potvrdila su vezu između niskog samopoštovanja i kontinuiranog zlostavljanja od strane vršnjaka (Sesar, 2011). Pojedini istraživači dijele mišljenje da i sami počinitelji nasilja imaju nisko samopoštovanje te da je razvijanje samopoštovanja kod djece koja se nasilno ponašaju prema drugima, jedan od načina prevencije vršnjačkog nasilja (Rigby, 2002; prema Sesar, 2011).

Iako su počinitelji nasilja, nasilnici se mogu suočavati s posljedicama. Olweus (1991) navodi da mladi koji se nasilnički ponašaju prema svojim vršnjacima su pod povećanim rizikom da će kasnije u životu biti uključeni u druga problematična ponašanja kao što su kriminalne radnje i zloupotreba alkohola.

Dugoročni problemi s kojima se nasilnici suočavaju uključuju još i loš akademski uspjeh kao i probleme s mentalnim zdravljem (Smokowski i Kopasz, 2005). Često napuštaju školu, imaju poteškoće pri uspostavljanju bliskih odnosa te se susreću s poteškoćama u radnom okruženju (Garrity and Barris, 1996; prema Türker i Bahçeci, 2023). Svjedočenje može izazvati tjeskobu ili strah kod promatrača (Nikčević-Milković, 2006).

Kroz sami rad je već pomenuto i istaknuto da posljedice vršnjačkog nasilja mogu biti kratkotrajne ali i dugotrajne. Žrtve vršnjačkog nasilja se pored kratkoročnih posljedica koje su predstavljene kroz ovaj dio rada, suočavaju i sa dugoročnim posljedicama.

Kidscape, dječija dobrotvorna organizacija se u svom istraživanju upravo bavila dugotrajnim posljedicama vršnjačkog nasilja. Ova organizacija je sprovela prvo retrospektivno istraživanje među odraslima s ciljem otkrivanja da li doživljeno vršnjačko nasilje utječe na njih u odrasloj dobi (Elliott, 2002).

U istraživanju je učestvovalo 1,044 sudionika, u dobi od 18 do 81 godine. U anketnom upitniku se nalazilo 16 pitanja ali je sudionicima dat i dodatni prostor za opširniji odgovor, ukoliko su to željeli. Pored upitnika za odrasle koji su doživjeli vršnjačko nasilje, kreiran je još jedan upitnik za one odrasle koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje, kao kontrolni radi usporedbe iskustva između ove dvije grupe.

Od 1,044 ispitanika, njih 828 je doživjelo vršnjačko nasilje kao djeca. Kada je riječ o posljedicima, rezultati su pokazali sljedeće. Četrdeset posto ispitanika izjavilo je da je doživljeno vršnjačko nasilje utjecalo na njihovu odluku o nastavku obrazovanja a veliki broj njih je kao razlog naveo strah da će se nasilje samo nastaviti. Veliki postotak sudionika tj. njih 46% je razmišljalo o samoubistvu a njih 20% je pokušalo izvršiti samobistvo. Na pitanje kako su se osjećali u tim momentima, muškarci su naveli da su osjećali ljutnju i frustraciju dok su žene u tim momentima bile uplašene, ranjive i depresivne, ali je naglašeno da su oba spola prijavila sve navedene osjećaje ali u različitim omjerima. Sljedeće pitanje se odnosilo na njihove trenutne osjećaje vezane za vršnjačko nasilje gdje su sudionici naveli da imaju slične osjećaje s tim da su se osjećaji ljutnje i ogorčenosti pojačali a osjećaji uplašenosti i ranjivosti umanjili. O utjecaju vršnjačkog nasilja na njihove živote, rezultati su pokazali sljedeće. U poređenju s pojedincima koji nisu doživjeli nasilje, pojedinci koji su doživjeli vršnjačko nasilje prijavili su značajno niže razine samopoštovanja. Gotovo tri četvrtine sudionika, njih 73%, navelo da je da ima poteškoće pri sklapanju prijateljstava. Pored toga, sudionci su naveli da se boje uspjeha, novih životnih situacija ali i da nemaju osjećaj povjerenja prema ljudima.

1.6. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja

Izuzetno je zabrinjavajuća činjenica da mladi doživljeno vršnjačko nasilje ne prijavljuju odraslima. Naime, Sumonja i Skakavac (2013) navode da žrtve vršnjačkog nasilja u velikom broju slučajeva ne prijavljuju nasilje ili ga prijave nakon dužeg vremenskog perioda, a glavni razlozi za takvo postupanje su osjećaj straha, srama i uvjerenje da odrasli neće htjeti ili moći poduzeti nikakve mjere. Luxenberg, Limber i Olweus (2019) su u periodu od 2015 do 2019 prikupili više od 245.000 anketnih upitnika iz 815 škola sa područja Sjedinjenih Američkih Država. Iz ovog velikog skupa podataka izabran je reprezentativni uzorak za istraživanje određenih segmenata vršnjačkog nasilja. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja bio je jedan od tih segmenata. Luxenberg, Limber i Olweus (2019) navode kako veliki broj djece, kako djevojčica tako i dječaka ne govore nikome o doživljenom vršnjačkom nasilju ali i da su djevojčice te koje će se vjerovatnije povjeriti nekome o doživljenom vršnjačkom nasilju. Autori još dodaju kako se postotak onih koji ne govore nikome o doživljenom vršnjačkom nasilju kroz godine značajno povećava kako djeca odrastaju. S druge strane, kada je riječ o mladima koji su se povjerali nekome o doživljenom vršnjačkom nasilju, kod većine učenika osobe od povjerenja su prvenstveno braća i sestre ili prijatelji a potom roditelji ili staratelji, dok je vjerovatnost obraćanja profesorima ili drugim uposlenima u školi veoma mala (Luxenberg, Limber i Olweus, 2019).

2. SOCIJALNE I EMOCIONALNE KOMPETENCIJE

2.1. Socijalne kompetencije

Neosporna je činjenica da je čovjek društveno biće. Kroz čitavo postojanje, čovjek uči kako uspješno graditi međuljudske odnose, kako se prilagoditi različitim društvenim situacijama i kako djelovati kao dio društvene zajednice. Socijalne kompetencije su upravo temelji koji su neophodni za uspješno socijalno funkcionisanje pojedinca. Kaat i Lecavalier (2014) navode kako je socijalna kompetencija višedimenzionalni fenomen koji nema jedinstvenu odnosno opšteprihvaćenu definiciju. Stoga će u nastavku biti prikazano više tumačenja socijalnih kompetencija radi boljeg razumijevanja ovog višedimenzionalnog fenomena.

Socijalna kompetencija predstavlja sposobnost uključivanja u smislene interakcije sa drugima te predstavlja kompetenciju koja je potencijalno podložna intervencijama (Junge i sur., 2020). Američka psihološka asocijacija definiše socijalne kompetencije kao efikasnost ili vještinu u međuljudskim odnosima i društvenim situacijama. Taborsky i Oliveira (2012) navode da se socijalna kompetencija odnosi na sposobnost pojedinca da optimizira svoje društveno ponašanje ovisno o dostupnosti društvenih informacija. Weiner i Craighead (2010) navode da su socijalne kompetencije proizvod širokog niza kognitivnih sposobnosti, emocionalnih procesa, vještina ponašanja, društvene svijesti i ličnih i kulturnih vrijednosti koje se odnose na međuljudske odnose.

Schneider (1993) u definiranju socijalne kompetencije uključuje sva ponašanja i osobine koje su povezane s vršnjačkim prihvaćanjem ili djelotvornim ponašanjem u društvenim situacijama. Stewart-Brown i sur (2007) socijalnu kompetenciju tumače kao ponašanje, stavove i razumijevanje koji podržavaju razvoj dobrih odnosa i omogućavaju djeci i odraslima da budu uspješni u zadacima koji uključuju druge, a osim toga, navode da emocionalna kompetencija igra važnu ulogu u razvoju socijalne kompetencije. Dakle, socijalna kompetencija odnosi se na dobro slaganje s drugima, sposobnost formiranja i održavanja bliskih odnosa i reagovanja na odgovarajuće načine u određenim društvenim okruženjima.

Iako se socijalna kompetentnost često poistovjećuje sa socijalnim vještinama, potrebno ih je razlikovati. Naime, socijalne vještine obuhvaćaju specifična ponašanja pojedinaca (npr. tolerantnost, pomaganje, započinjanje i održavanje razgovora, nošenje s posramljenošću i

isključivanjem, nenasilno rješavanje sukoba, konstruktivnu komunikaciju...). S druge strane, socijalna kompetencija određuje način na koji osoba koristi navedene vještine u socijalnoj okolini, pa tako možemo reći da je osoba socijalno kompetentna ukoliko na prikladan način koristi prethodno navedene socijalne vještine i istovremeno uspješno postiže ključne lične ciljeve (Markuš, 2010).

Prema Cavellovom (1990) trokomponentnom modelu, socijalna kompetencija je višeslojni konstrukt koji se sastoji od sljedećih podkomponenti:

1. *Socijalno prilagođavanje*. Socijalno prilagođavanje, široko definisano, je "međuigra" između pojedinca i društvenog okruženja. Specifični načini ponašanja, koji se nazivaju ulogama, obično su prihvaćeni kao prikladni i pojedinac se percipira u smislu načina na koji je njegova uloga u skladu s normama njegove referentne grupe (Weissman, 1975). Cavell (1990) također socijalno prilagođavanje definiše kao stepen do kojeg pojedinci trenutno postižu društveno određene, razvojno odgovarajuće ciljeve. Prema Cavellu (1990), mjere socijalnog prilagođavanja mogu uključivati sljedeće psihološke statuse: društveni status (npr. status vršnjaka), emocionalni status (npr. samopoimanje) porodični status (npr. sastav, stepen kohezije) i relacijski status (npr. kvalitet prijateljstva, učestalost zabavljanja).
2. *Socijalni učinak*. Socijalni učinak se ovdje definira kao stepen do kojeg odgovori pojedinca na relevantne, prvenstveno društvene situacije ispunjavaju društveno važeće kriterije Socijalni učinak neophodna je ali nedovoljna determinanta socijalnog prilagođavanja (Cavell, 1990).
3. *Socijalne vještine*. Posljednja komponenta ovog modela, socijalne vještine, odnosi se na specifične sposobnosti koje omogućavaju kompetentno obavljanje društvenih zadataka. Cavell (1990) navodi da su socijalne vještine nedovoljne za proizvodnju efektivnog socijalnog učinka jer osim posjedovanja odgovarajućih socijalnih vještina i njihovog učinkovitog korištenja, na društveno rasuđivanje može utjecati i bezbroj drugih faktora, uključujući spol, etničku pripadnost, druge vještine i privlačnost. Tako i Semrud-Clikeman (2007) navodi da na socijalne vještine utječe i okolina u kojoj se osoba nalazi, kultura i/ili spol osobe koja ispunjava skalu ocjenjivanja, te da kada osoba ima iskustvo i njegove/njene vještine dobro funkcioniraju u toj situaciji, osoba je često osnažena da ponovi ova ponašanja.

Goldfried i D'Zurilla (1969) razvili su bihevioralno-analički model od pet komponenti koji daju definiciju socijalne kompetencije, kao i nacrt za razvoj njene adekvatne mjere, a one uključuju:

1. *Situacionu analizu*. Podrazumijeva nastanak kritične situacije. Kritična situacija se definira kao ona situacija koja je problematična, uobičajena i teška. Identifikacija situacije može se postići kroz različite metode, uključujući direktno posmatranje od strane sebe ili drugih, intervjuje i ankete (Goldfried i D'Zurilla, 1969).
2. *Generisanje odgovora*. Podrazumijeva prikupljanja odgovora, koje relevantne osobe ocjenjuju za kompetentnost. Na primjer, relevantna osoba za odgovor na situaciju koja opisuje varanje na ispitu podrazumijeva profesore i roditelje, dok strategije za rješavanje sukoba sa cimerom mogu ocijeniti vršnjaci (Dirks, 2007). Predložene procedure za generiranje odgovora uključuju direktno posmatranje, igranje uloga i simulacije u video i/ili pisanim formatima (Goldfried i D'Zurilla, 1969).
3. *Evaluaciju odgovora*. Prethodno generisani odgovori se ocjenjuju za djelotvornost, od strane relevantnih osoba u okruženju. Važan element je da se mora postići konsenzus među tim osobama ili će se određena stavka ukloniti iz budućeg razmatranja.
4. *Razvoj mjere i*
5. *Evaluaciju mjere*. U posljednja dva koraka, razvija se i evaluira mjera. Uz „ugrađenu“ valjanost, sadržaj stavke za mjeru se generiše iz analize situacije, a kriterijumi za bodovanje su empirijski izvedeni iz prosudbi efektivnosti. Tipične procedure evaluacije mjerenja (npr. pouzdanost, valjanost) polaze od ove tačke u modelu.

Iz navedenog, možemo vidjeti da Goldfried i D'Zurilla (1969) definišu socijalnu kompetenciju kao sposobnost odabira i izvođenja najprikladnijeg ponašanja u kritičnim društvenim situacijama.

Weiner i Craighead (2010) smatraju da je za povećanje socijalnih kompetencija važno nekoliko kognitivnih sposobnosti a to su:

1. *Rješavanje problema*. Identificiranje problema i očekivanog cilja, razmišljanje o mogućim rješenjima, predviđanje mogućih posljedica, prihvatanje posljedica vlastitog ponašanja, biranje rješenja i procjena da li izabrano rješenje pomaže u postizanju željenog cilja;
2. *Razumijevanje odnosa između vjerovanja, emocija i ponašanja*. Prepoznavanje utjecaja vjerovanja na emocije, te emocija na ponašanje kao i identificiranje i promjena identifikacije i uvjerenja koja vode do neželjenih rezultata;

3. *Biti u mogućnosti implementirati različite strategije za rješavanje sukoba, kao što su izvinjenje, izbjegavanje ili ignoriranje situacija, i rješavanje problema.*

Mjerenje razvijenosti socijalnih kompetencija je složen proces, međutim Weiner i Craighead (2010) navode da najčešće korištene mjere uključuju odnose sa vršnjacima (prihvatanje od strane vršnjaka, razvijanje prijateljstava, popularnost i slično), rješavanje problema (npr. samokontrola, upravljanje agresivnošću i ljutnjom, viktimizacija), te specifične vještine i vrijednosti (npr. biti od pomoći ili empatičnost).

Junge i sur (2020) navode da je razvijanje socijalnih kompetencija ključno za buduće funkcioniranje društva i za smanjenje rizika od emocionalnih problema i problema u ponašanju jer postoje brojni dokazi da su varijacije u socijalnim kompetencijama u djetinjstvu povezane s vještinama u drugim domenima u sadašnjem i kasnijem životu. Na primjer, ljudi koji kao djeca lako razvijaju dobre odnose s drugima imaju veću vjerovatnoću da izrastu u odrasle osobe boljeg zdravlja (žive duže; otporniji su na probleme mentalnog zdravlja i bolje funkcioniraju u društvu).

Tri tipa deficita koji mogu dovesti do poteškoća u socijalnoj kompetenciji su: grupa sa agresivnim i neprijateljskim ponašanjem, podgrupa sa perceptivnim deficitom i grupa sa poteškoćama sa samoregulacijom (Voeller, 1994, citirano u Semrud-Clikeman, 2013). Djeca iz prve grupe imaju tendenciju da glume svoju agresiju i neprijateljstvo i često su odbačena od strane vršnjaka. Druga grupa uključuje djecu sa značajnim perceptivnim poteškoćama koje dovode do značajnih pogrešnih interpretacija međuljudskih interakcija. Poteškoće su često prisutne u njihovoj sposobnosti da razumiju društvene informacije, da čitaju znakove lica i glasa i da pogrešno razumiju govor tijela. Treća grupa uključuje onu djecu koja imaju klasične poteškoće u izvršnom funkcioniranju, a to uključuje neorganiziranost i značajni deficiti izvršne funkcije. Neka djeca iz ove grupe mogu imati dijagnozu poremećaja pažnje i hiperaktivnosti.

Kako navodi Markuš (2010), poticanje razvoja socijalne kompetentnosti u školama, pozitivno utječe na brojna područja učeničkog ponašanja i doživljavanja – smanjuje se učestalost neprilagođenog i rizičnog ponašanja, značajno se poboljšava kvaliteta odnosa s vršnjacima i odraslima, a uočena je pozitivna povezanost s akademskim postignućem i kognitivnim kompetencijama. (Markuš, 2010).

2.2. Emocionalne kompetencije

Emocionalne kompetencije su veoma važan dio našeg života. Stičemo ih od najranijih početaka a razvijamo ih tokom cijelog života. Emocionalne kompetencije nam pomažu da razumijemo kako sebe tako i okolinu koja nas okružuje.

Prema Steineru (2003.), emocionalne kompetencije predstavljaju „sposobnost razumijevanja sopstvenih emocija, sposobnost slušanja drugih i empatije te sposobnost produktivnog izražavanja emocija. Denham (2009) navodi da aspekti emocionalne kompetencije koji se razvijaju kroz životni vijek uključuju emocionalno izražavanje i iskustvo, razumijevanje vlastitih emocija i emocija drugih, te regulaciju emocija.

Ono što treba naglasiti da postoji razlika između pojmova emocionalna inteligencija i emocionalne kompetencije. Kako Goleman (1995) navodi naša emocionalna inteligencija određuje naš potencijal za učenje osnova vladanja sobom i slično, dok naše emocionalne kompetencija pokazuje koliko smo tog potencijala ovladali. Wakeman (2006) sugerira da emocionalne kompetencije ne mogu postojati bez faktora emocionalne inteligencije, koji podržavaju razvoj emocionalnih kompetencija, pa tako osoba koja je sposobna pravilno regulirati vlastite emocije ima mogućnost razvijanja emocionalnih kompetencija kroz samodisciplinu. Slično tome, osoba koja može pravilno identificirati vlastite emocije ima mogućnost razvoja emocionalne kompetencije u empatiji ili upravljanju konfliktima. Abraham (2004) tvrdi da je emocionalna inteligencija zaista prediktor učinka kada djeluje kroz emocionalne kompetencije.

Bitno je naglasiti kako socijalno, tako i emocionalno učenje se ne odvija na jednom mjestu, već uključuje koordinirane napore učenja u različitim kontekstima, uključujući škole, domove i različite društvene zajednice.

Veći stepen razvijenosti emocionalnih kompetencija povezuje se sa većim stepenom sreće, boljim mentalnim i fizičkim zdravljem, zadovoljavajućim društvenim i bračnim odnosima i većim uspjehom na poslu (Brasseur i sur, 2013). Efekti emocionalnih kompetencije mogu se vidjeti kroz sposobnosti upravljanja svojim emocijama, što je ključno za ideju o mogućnosti pregovaranja o svom putu kroz međuljudsku razmjenu; drugi važni efekti emocionalne kompetencije su povećano samopoštovanje i adaptivna otpornost u suočavanju sa stresnim okolnostima (Saarni,1999).

Gendron (2014) navodi da emocionalne kompetencije igraju ulogu u donošenju konačne odluke između jednako dobrih izbora, te da igraju ulogu u cjelokupnom životu ljudi, u ponašanju ljudi, kao reakcije u njihovom svakodnevnom životu: u školi, na poslu, svuda (društveni život, privatni život – život u paru-bračni...).

Vještine emocionalnih kompetencija, zasnovane na empirijskim istraživanja u oblasti emocionalnog razvoja, kako navodi Saarni (1999) uključuju:

1. *Svijest o vlastitom emocionalnom stanju, uključujući mogućnost da osoba doživljava više emocija, a na još zrelijim nivoima, svijest o tome da osoba možda nije svjesna svojih osjećaja zbog nesvjesne dinamike ili selektivne nepažnje.* Kako Saarn, Campos, Camras i Witherington (2008) navode ova prva vještina emocionalne kompetencije olakšava dječije rješavanje problema, jer je znanje kako emocionalno odgovoriti na određeni izazovni susret ključno za odlučivanje o smjeru djelovanja. Djeca koja znaju šta osjećaju također imaju tendenciju da budu sposobnija da verbaliziraju ono što žele, mogu artikulirati zbog čega su sretni ili ljuti i naznačiti koji su njihovi ciljevi, te su sposobniji da pregovaraju s drugima kada postoji sukob. Do adolescencije, mladi koji dobro funkcioniraju, razvijaju samopouzdanje da otkriju svoja osjećanja i mišljenja drugima, uzimajući na taj način u obzir svoje 'pravo ja' i mogu se odlučiti na izražavanje osjećaja koji održavaju njihov osjećaj dostojanstva, unatoč negativnim međuljudskim posljedicama (Saarni, 2007).
2. *Sposobnost razlikovanja tuđih emocija, na osnovu situacionih i ekspresivnih znakova koji imaju određeni stepen kulturnog konsenzusa u pogledu njihovog emocionalnog značenja.* Dječija društvena učinkovitost usko je povezana s njihovom tačnom procjenom emocionalnih stanja kod drugih. Čak i ako su ekspresivni znakovi dvosmisleni, oni uče da zaključuju koje bi emocije drugi mogli proživjeti na osnovu svog proširenog znanja o uobičajenim izazivačima emocija relevantnim za njihovu subkulturu (Saarn, Campos, Camras i Witherington, 2008).
3. *Sposobnost korištenja rječnika emocija i izraza koji su uobičajeno dostupni u nečijoj (pot)kulturi i sposobnost sticanja kulturnih skripti koje povezuju emocije sa društvenim ulogama na zrelijim nivoima.* Mala djeca pokazuju brz rast u usvajanju rječnika emocija, a ova vještina emocionalne kompetencije djeluje kao stožer za druge vještine jer uz pristup jeziku emocionalnih koncepata djeca uče da predviđaju kako će oni vjerovatno emocionalno reagirati ali i kako razumjeti emocionalne reakcije drugih i kako odgovoriti empatično i saosećajno prema drugima (Saarn, Campos, Camras i Witherington, 2008). Moderna tehnologija omogućuje brzo usvajanje ove sposobnosti.

Mladi su posebno željni da iskoriste prednosti komunikacije koju im pružaju mobilni telefoni i Internet.

4. *Kapacitet za empatičnu i simpatičnu uključenost u emocionalna iskustva drugih.* Empatija i simpatija kritični su za emocionalnu komunikaciju. Empatija je neposredna emocionalna reakcija koju posmatrač doživljava kada svjedoči o tuđem emocionalnom stanju, te uz empatiju, mi zamjenski doživljavamo sličnu emocionalnu reakciju kao i druga osoba. Simpatija se može izazvati reagovanjem na emocionalno iskustvo druge osobe i čisto simboličnim informacijama o emocionalnoj nevolji drugog. Simpatija također sadrži elemente tuge ili brige za osobu koja je u nevolji. Razvoj empatije, tako da se povezuje s altruističkim, prosocijalnim ponašanjem, promiče dobrobit onih kojima je potrebna podrška ili pomoć, ali također olakšava dobrobit pojedinaca koji reaguju saosjećajno. Osobe koje imaju razvijenu empatiju uživaju u povoljnijim odnosima sa svojim vršnjacima (Saarn, Campos, Camras i Witherington, 2008). Razvoj empatije i njena veza kroz simpatiju, sa altruističkim ponašanjem, jasno promiče dobrobit drugih u nevolji. Empatija i simpatija rade zajedno s ostalim vještinama kako bi se omogućio razvoj kooperativnog ponašanja, čime se olakšava socijalno-emocionalna kompetencija.
5. *Sposobnost spoznaje da unutrašnje emocionalno stanje ne mora odgovarati vanjskom izražavanju, kako vlastito emocionalno stanje tako i emocionalno stanje drugih osoba, a na zrelijim nivoima sposobnost razumijevanja da nečije emocionalno-ekspresivno ponašanje može imati utjecaja na drugoga.* Dječija vještina upravljanja vlastitim emocionalno-ekspresivnim ponašanjem u skladu sa međuljudskim kontekstom i emocionalnim odgovorima daje im bogat repertoar komunikativnog ponašanja. Efikasno suočavanje sa međuljudskim konfliktom i drugim situacionim stresorima, u velikoj mjeri povezano je sa načinom na koji regulišemo naše subjektivno iskustvo emocija kao i sa onim što ekspresivno komuniciramo drugima (Saarn, Campos, Camras i Witherington, 2008). Djeca uče upravljati svojim ekspresivnim ponašanjem uzimajući u obzir dimenzije odnosa kao što su bliskost veze, moć ili statusna sličnost/različitost i stepen do kojeg su izloženi. Starija djeca također češće navode da je i prikriveno i istinsko emocionalno-ekspresivno ponašanje regulirano.
6. *Kapacitet za adaptivno suočavanje s averzivnim ili uznemirujućim emocijama korištenjem samoregulatornih strategija koje poboljšavaju intenzitet ili vremensko trajanje takvih emocionalnih stanja (npr. otpornost na stres).* Kada djeca efikasno regulišu svoje emocionalno uzbuđenje, koriste strategije koje mijenjaju intenzitet, trajanje ili averzivnost emocionalnog uzbuđenja. Time vrše 'napornu kontrolu' nad

svojom sklonošću da emocionalno reaguju na načine koji inače ne bi bili prilagodljivi za njih. Usko povezano s regulacijom emocija je suočavanje sa uznemirujućim okolnostima. Moramo regulisati naše emocionalno uzbuđenje kako bismo mogli obratiti pažnju na situaciju koja zahtjeva reakciju. Kako djeca sazrijevaju, ona sve preciznije procjenjuju problematičnu situaciju i ono što je realno pod njihovom kontrolom u vezi s njom (Saarni, 2007).

7. *Svijest da je struktura ili priroda odnosa u velikoj mjeri definisana načinom na koji se emocije komuniciraju u vezi*, kao što je stepen emocionalne neposrednosti ili autentičnosti ekspresivnog prikaza i stepen emocionalne recipročnosti ili simetrije unutar odnosa; na primjer, zrela intimnost je dijelom definirana međusobnim ili recipročnim dijeljenjem istinskih emocija, dok odnos roditelj-dijete može imati asimetrično dijeljenje istinskih emocija.
8. *Kapacitet za emocionalnu samoefikasnost*. Pojedinaac sebe posmatra kroz osjećanja, onako kako želi da se osjeća, to jest, emocionalna samoefikasnost znači da osoba prihvata svoje emocionalno iskustvo, bilo da je jedinstveno i ekscentrično ili kulturno konvencionalno i ovo prihvatanje je u skladu sa uvjerenjima pojedinca o tome šta čini poželjnu emocionalnu ravnotežu: u suštini, čovjek živi u skladu sa svojom ličnom teorijom emocija kada pokazuje emocionalnu samoefikasnost, kao i u skladu sa svojim moralnim osjećajem.

Saarni (1999) navodi da je emocionalna kompetencija nešto u čemu postajemo bolji kako sazrijevamo, pa tako naprimjer predškolska djeca pokazuju simpatiju, određeni stepen samokontrole (ili usklađenosti), a povremeno i osjećaj pravičnosti u njihovom dijeljenju. Dužnost, obaveza ili savjest zahtijevaju više zrelosti, a ovaj moralni osjećaj postaje očigledan kod djece školskog uzrasta. Ono što Saarni (2007) također navodi je da ne možemo odvojiti emocionalno iskustvo od interpersonalnog konteksta koji smo iskusili ili u kojem smo trenutno uključeni.

Saarni (2007) navodi važnost razgovor o emocijama s djecom. Razgovor s djecom o emocijama pruža djeci mogućnosti kognitivnog učenja, a modeliranje vještina emocionalne kompetencije pruža djeci iskustvenu i konkretnu izloženost i predstavlja odličan način da odrasli budu „treneri emocija”.

Denham (2003) navodi tri aspekta emocionalne kompetencije:

1. *Emocionalna izražajnost*. Emocionalna izražajnost je centralni aspekt emocionalne kompetencije. Na primjer, pozitivan utjecaj je važan u pokretanju i regulaciji društvenih razmjena; dijeljenje pozitivnih afekta može olakšati stvaranje prijateljstva.
2. *Poznavanje emocija*. Poznavanje emocija je druga ključna komponenta emocionalne kompetencije. Osobe koja razumiju emocije također su prosocijalno osjetljivija na svoje vršnjake, te se ocjenjuju kao društveno kompetentnija, a vršnjaci ih ocjenjuju kao dopadljivije. Djeca koja mogu prepoznati izraz lica vršnjaka ili razumjeti emocije koje izazivaju uobičajene društvene situacije vjerojatnije će prosocijalno reagirati na ispoljavanje emocija svojih vršnjaka.
3. *Regulacija emocija*. Regulacija emocija je treći vitalni aspekt emocionalne kompetencije. Kada su intenzitet, trajanje ili drugi parametri doživljaja i izražavanja emocija „previše“ ili „premalo“ izraženi da bi se ispunili ciljevi i očekivanja, potrebna je regulacija emocija. Regulaciju emocija Gross (1999) definiše kao oblikovanje emocija koje neko ima, kada ih ima i kako ih doživljava ili izražava.

3. POVEZANOST VRŠNJAČKOG NASILJA SA SOCIJALNIM I EMOCIONALNIM KOMPETENCIJAMA

Mnoga istraživanja su pokazala da su socijalne i emocionalne kompetencije pozitivni prediktori međuljudskih odnosa, uključujući odnose s vršnjacima i odnose između profesora i učenika (Wang i sur., 2019), a u periodu djetinjstva, mladi ubrzano razvijaju socijalne i emocionalne kompetencije (D'Urso i sur., 2022).

Vršnjačko nasilje utječe na dobrobit brojne djece i adolescenata (Bauman, Toomey i Walker, 2013; prema Coelho i Sousa, 2021). Žrtve vršnjačkog nasilja mogu se suočiti s povećanim stresom a njihova izloženost nasilju može imati i značajne dugotrajne posljedice na njihov psihološki i socijalni razvoj u djetinjstvu i adolescenciji (Mishna i sur., 2012; prema D'Urso i sur., 2022).

Ustanovljeno je da različite socijalne i emocionalne kompetencije mogu ili zaštititi ili potaknuti sudjelovanje djece u nasilju (Cook i sur., 2010; Fanti i Henrich, 2015; Jenkins i sur., 2016; prema Coelho i Sousa, 2021).

U nastavku rada, kratko će biti prikazana istraživanja koja su se bavila pitanjem vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija.

Coelho i Sousa (2021)

U ovom istraživanju, Coelho i Sousa ispitivali su na koji način su socijalne i emocionalne kompetencije povezane sa sudjelovanjem učenika u vršnjačkom nasilju. Autori, polazeći od CASEL okvira koji socijalne i emocionalne kompetencije integrira u pet ključnih kompetencija, ispituju povezanost ovog oblika nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama. Pored toga, autori u ovom istraživanju ispitivali su da li na navedenu povezanost utječu i određene karakteristike razreda poput spola i veličine razreda. Istraživanje je brojalo 668 učenika iz pet srednjih škola, 373 dječaka i 295 djevojčica, uzrasta od 11 do 16 godina.

Coelho i Sousa, koristili su tri upitnika za prikupljanje podataka. Rezultati o uključenosti učenika u nasilje pokazali su da je 9.0% učenika bilo žrtva nasilja, 7.2% učenika bilo je počinitelj nasilja dok je 5.7% učenika bilo počinitelj-žrtva (bully-victim). Gledajući spolne razlike u ulogama, 10.2% djevojčica i 8.0 % dječaka bilo je žrtva nasilja. Nadalje, što se tiče uloge počinitelja, 8.0 % dječaka i nešto malo manji postotak djevojčica, 6.1% bilo je počinitelj nasilja a 7.8% dječaka i 3.1% djevojčica bilo je počinitelj-žrtva.

Kada je riječ o samopoštovanju, djeca koja su bila uključena u vršnjačko nasilje, u sve tri već navedene uloge pokazala su značajno niže razine samopoštovanja u poređenju s djecom koja nisu bila uključena. Dakle, značajni prediktor samopoštovanja bila je sama uključenost u nasilje.

Rezultati su pokazali da su uloga i spol bili značajni prediktori samokontrole ali i veličina razreda. Što se tiče spola, dječake je karakterisala niža razina samokontrole od djevojčica a kada je riječ o ulogama, počinitelji i počinitelji-žrtve imali su niže razine samokontrole u odnosu na djeca koja nisu bila uključena.

Nadalje, značajni prediktori društvene svijesti također su bili spol, uključenost u nasilje i veličina razreda, a rezultati su pokazali nižu razinu društvene svijesti kod dječaka i nižu razinu kod počinitelja i počinitelj-žrtve za razliku od onih koji nisu bili uključeni. Naposljetku, u istraživanje su bile uključene još dvije kompetencije: interpersonalne vještine i vještine odgovornog donošenja odluka, a rezultati su pokazali da dječaci posjeduju više razine interpersonalnih vještina dok počinitelji-žrtve posjeduju niže razine vještine odgovornog donošenja odluka.

Zych i suradnici (2018)

Zych i suradnici u ovom istraživanju su ispitivali socijalne i emocionalne kompetencije adolescenata. Preciznije, cilj istraživanja bio je ispitati socijalne i emocionalne kompetencije adolescenata u odnosu na spol i dob i ispitati da li su ove kompetencije povezane sa sudjelovanjem u vršnjačkom nasilju i Internet nasilju.

Kao što je već navedeno, istraživanje je uključivalo adolescente, njih 2139 i to 50.9% djevojčica i 48% dječaka u uzrastu od 11 do 19 godina. U istraživanju su korištena tri upitnika a upitnik za socijalne i emocionalne kompetencije obuhvatio je 16 stavki podijeljene u četiri subskale. Dobiveni rezultati ovog istraživanja pokazuju sljedeće. U poređenju s dječacima, djevojčice su sveukupno postigle više rezultate u socijalnim i emocionalnim kompetencijama.

Dječaci su postigli više rezultate u samomotivaciji i upravljanju od djevojčica dok su djevojčice u odnosu na dječake postigle značajno više rezultate u društvenoj svijesti i prosocijalnom ponašanju ali i u odgovornom donošenju odluku. Kada je riječ o ulogama, počinitelji su postigli značajno niže rezultate u društvenoj svijesti i prosocijalnom ponašanju od neuključenih učenika i žrtava. Počinitelji-žrtve u ovom istraživanju postižu značajno niže rezultate od neuključenih i žrtava u odgovornom donošenju odluku, društvenoj svijesti i prosocijalnom ponašanju.

Rezultati za nasilje na Internetu pokazali su sljedeće. U odnosu na neuključene i žrtve, počinitelji su sveukupno postigli niže rezultate u socijalnim i emocionalnim kompetencijama. Pored ovih rezultata, autori su utvrdili da su značajni individualni prediktori činjenja nasilja tj. prediktori uloge počinitelja nasilja, muški spol, starija dob i niska razina društvene svijesti i prosocijalnog ponašanja. Kada je riječ o ulozi žrtve, značajni individualni prediktor ove uloge je mlađa dob.

Gómez-Ortiz i suradnici (2017)

Jedan od ciljeva ovog istraživanja, pored primarnog cilja, validacije upitnika, bio je i ispitati socijalne kompetencije učenika uključenih u vršnjačko nasilje. U istraživanju su korištena dva upitnika, jedan za vršnjačko nasilje a drugi za socijalne kompetencije.

Uzorak u ovom istraživanju činili su učenici srednjih škola, njih 4047 u dobi od 12 do 19 godina, iz 39 različitih škola. Upitnik za socijalne kompetencije se sastojao od 26 stavki koje su mjerile pet ključnih područja ove kompetencije: prosocijalno ponašanje, socijalna efikasnost, emocionalna samoregulacija, socijalna prilagodba među vršnjacima i normativna prilagodba.

U nasilje je bilo uključeno 38,2% učenika, od čega je 19,4% učenika bilo žrtva, 6,3% učenika se našlo u ulozi nasilnika odnosno počinitelja a njih 12,5% se našlo u ulozi počinitelja-žrtve.

Nadalje, razlike između uloga pronađene su u svim dimenzijama. Žrtve nasilja pokazale su nisku razinu socijalne efikasnosti ali najvišu razinu prosocijalnog ponašanja. Pored toga, žrtve su pokazale veću normativnu prilagodbu. S druge strane, počinitelji i počinitelji-žrtve pokazali su lošiju normativnu prilagodbu. Kada je riječ o socijalnoj prilagođenosti, žrtve su pokazale nisku razinu socijalne prilagođenosti kao i počinitelji-žrtve.

Coelho i Marchante (2018)

Fokus ovog istraživanja bile su socijalne i emocionalne kompetencije i Internet nasilje. Naime, autori su istraživali kako su se socijalne i emocionalne kompetencije učenika razvijale prema njihovoj uključenosti u Internet nasilju, tokom jedne školske godine. Dodatno, autori su istraživali da li na ovaj odnos utječe veličina razreda. Kao što je već pomenuto, ova longitudinalna studija trajala je godinu dana i podaci su prikupljeni u tri različita vremenska perioda.

U istraživanju je učestvovalo 455 učenika iz pet javnih srednjih škola, 246 dječaka i 209 djevojčica, u dobi od 11 do 15 godina, gdje je 88.8% učenika bilo uzrasta od 12 do 13 godina. U istraživanje su bile uključene sljedeće socijalne i emocionalne kompetencije: samokontrola, društvena svijest, interpersonalne vještine i odgovorno donošenje odluka.

Rezultati za Internet nasilje pokazali su sljedeće: 4.8% učenika bilo je uključeno kao počinitelj tj. kao nasilnik, 8.4% učenika bilo je žrtva nasilja dok je 4.4% učenika bilo počinitelj-žrtva.

Kada je riječ o spolu i ulogama u Internet nasilju, rezultati su sljedeći: što se tiče djevojčica 1.9% djevojčica našlo se u ulozi počinitelja, 12.9% u ulozi žrtve a 5.7% u ulozi počinitelj-žrtve, a kada je riječ o dječacima, 7.3% dječaka našlo se u ulozi počinitelja, 4.5% u ulozi žrtve a 2.9% u ulozi počinitelj-žrtve.

Rezultati za socijalne i emocionalne kompetencije pokazali su sljedeće. Značajani prediktori samokontrole bili su spol i uloga, pri čemu su dječaci prijavljivali niže razine samokontrole od djevojčica dok kada je riječ o ulogama, svi uključeni u Internet nasilje, pokazali su su niže razine samokontrole. Žrtve Internet nasilja imale su značajnu višu razinu odgovornog donošenja odluka, no u poređenju s učenicima koji nisu bili uključeni u Internet nasilje primjeren je izraženiji pad u ovoj kompetenciji.

Prediktori društvene svijesti, bili su spol i interakcija između vremena i uloge. Djevojčice su prijavile višu razinu društvene svijesti, dok kada je riječ o ulogama, tokom analiziranog vremena, počinitelji i počinitelji-žrtve pokazali su značajno izraženiji pad društvene svijesti od učenika koji nisu bili uključeni u Internet nasilje. No, kada je riječ o ovoj kompetenciji mnogo značajniji pad društvene svijesti od neuključenih učenika tokom vremena imale su žrtve nasilja.

I na kraju što se tiče interpersonalnih vještina, sudjelovanje u Internet nasilju kao žrtva ili kao počinitelj-žrtva dovela je do značajnog smanjenja ovih vještina. U samom zaključku, autori navode i ističu da su učenici koji su sudjelovali u Internet nasilju pokazali izraženiji pad u ovim kompetencijama u poređenju s onim učenicima koji nisu sudjelovali.

II METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. Problem istraživanja

Vršnjačko nasilje je jedna od aktuelnijih tema o kojoj se govori i diskutuje u raznim kako naučnim tako i nenaučnim krugovima. Porast broja slučajeva vršnjačkog nasilja prisutan je kako u svijetu tako i na području naše zemlje ali i regiona. Može se reći da je vršnjačko nasilje problem savremenog društva, koji je uprkos raznim pokušajima spriječavanja i dalje tu. No, iako je vršnjačko nasilje problem savremenog društva, ovaj oblik nasilja oduvijek je bio prisutan u životima mnogih mladih osoba.

U prošlosti, u određenim vremenskim razdobljima, u velikom broju društava, ovaj oblik nasilja se smatrao sasvim normalnim i sastavnim dijelom odrastanja. No, ovakva tradicionalna shvatanja su se vremenom promijenila. Savremeni stavovi o vršnjačkom nasilju prepoznaju vršnjačko nasilje kao negativan oblik ponašanja koji ostavlja mnogobrojne posljedice na pojedinca. Definiše se kao agresivno ponašanje koje karakteriše asimetričan odnos snaga i određena repetitivnost (Olweus, 2010).

Obično kada se govori o vršnjačkom nasilju prepoznaju se tri uloge i to uloga počinitelja (osoba koja vrši nasilje), uloga žrtve (osoba koja doživljava i trpi nasilje) i uloga posmatrača (osoba koja posmatra nasilje). No, ne treba zanemariti i ostale uloge koje se pojavljuju u slučajevima vršnjačkog nasilja a to su uloga branitelja (osoba koja pomaže žrtvi) i uloga pomoćnika (osoba koja pomaže počinitelju). Vršnjačko nasilje je složena pojava te samim tim ne postoji jedan uzrok koji izaziva ovaj oblik nasilja. Dakle, uzroci koji izazivaju ovu pojavu su multifaktorski i mogu se grupisati u individualne faktore, društvene faktore i okolinske faktore.

2.2. Predmet istraživanja

Osobe koje su uključene u vršnjačko nasilje, neovisno o njihovoj ulozi, mogu imati određene posljedice. Ali, ono što je zabrinjavajuće i što zabrinjava mnoge jesu posljedice koje vršnjačko nasilje ostavlja na žrtve. Žrtve vršnjačkog nasilja mogu imati širok spektar negativnih posljedica koje mogu utjecati na njihovu dobrobit i ukupnu kvalitetu života.

Pa tako, žrtve vršnjačkog nasilja karakteriše: loše psihološko blagostanje (nisko samopouzdanje, osjećaj ljutnje i tuge i opće nezadovoljstvo), loša socijalna prilagodba (osjećaj odbojnosti prema vlastitom socijalnom okruženju, izolovanost i usamljenost), psihološki distress (visoke razine depresije, anksioznosti i suicidalnih misli) i tjelesne bolesti (Trouilloud, 2020). Posljedice vršnjačkog nasilja mogu biti kratkoročne ili dugoročne. Naime, pored neposredne traume, žrtve su pod povećanim rizikom od razvoja fizičkih i emocionalnih poremećaja u budućnosti (Vanderbilt i Augustyn, 2010). Posljedice ometaju kako emocionalni razvoj tako i socijalni razvoj koji je veoma bitan za cjelokupan razvoj ličnosti. Stoga je predmet ovog istraživanja ispitati postoje li razlike u emocionalnim i socijalnim kompetencijama onih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i onih koji to nisu.

2.3. Kategorijalno – pojmovni sistem

Vršnjačko nasilje. Prema Olweusu (1996) učenik je zlostavljan kada je uzastopno i trajno izložen negativnim radnjama od strane jednog ili više učenika.

Žrtva. Žrtva je ona osoba koja je izložena nasilničkom ponašanju.

Socijalne kompetencije. Taborsky i Oliveira (2012) navode da se socijalna kompetencija odnosi na sposobnost pojedinca da optimizira svoje društveno ponašanje ovisno o dostupnosti društvenih informacija.

Emocionalne kompetencije. Prema Steineru (2003.), emocionalne kompetencije predstavljaju „sposobnost razumijevanja sopstvenih emocija, sposobnost slušanja drugih i empatije te sposobnost produktivnog izražavanja emocija.

2.4. Ciljevi istraživanja

Glavni cilj ovog istraživanja je ustanoviti u kojoj mjeri doživljeno vršnjačko nasilje utječe na socijalne i emocionalne kompetencije pojedinca.

2.4.1. Naučni ciljevi

Naučni ciljevi ovog istraživanja odnose se na potrebu da se naučnim putem ispita i utvrdi povezanost vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija pojedinca. Istraživanje ima za cilj da ispita u kojoj mjeri doživljeno vršnjačko nasilje ima utjecaj na socijalne i emocionalne kompetencije mladih i da li postoje razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama između osoba koje su doživjele neki oblik vršnjačkog nasilja i osoba koje to nisu.

Pored ispitivanja socijalnih i emocionalnih kompetencija, cilj istraživanja je i ispitati koje oblike vršnjačkog nasilja su mladi doživjeli. Ovo istraživanje obuhvatiti će sva potrebna naučna saznanja o vršnjačkom nasilju kao i sva potrebna naučna saznanja o socijalnim i emocionalnim kompetencijama.

2.4.2. Društveni ciljevi

Društveni cilj ovog istraživanja je podizanje svijesti o utjecaju vršnjačkog nasilja na socijalne i emocionalne kompetencije mladih. Preciznije rečeno, ovo istraživanje ima za cilj da doprinese razvoju naučnih osnova za bolje razumijevanje povezanosti vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija. Rezultati će proširiti postojeća saznanja o ovom problemu ali omogućiti i usporedbu s rezultatima iz drugih istraživanja.

2.5. Zadaci istraživanja

1. Utvrditi koji je najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja.
2. Ispitati da li postoje razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama onih kojih su doživjeli nasilje i onih koji nisu.
3. Ispitati stepen potražnje pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja.
4. Utvrditi postotak prijavljivanja vršnjačkog nasilja.

2.6. Generalna hipoteza

Vršnjačko nasilje negativno djeluje na pojedinca u mnogim aspektima njegovog života, te se očekuje da osobe koje su doživjele nasilje imaju drugačije razvijene emocionalne i socijalne kompetencije od onih koji to nisu.

2.6.1. Posebne hipoteze

1. Elektronsko nasilje je najrašireniji oblik vršnjačkog nasilja.
2. Žrtve vršnjačkog nasilja imaju slabije socijalne i emocionalne kompetencije u odnosu na one koji nisu žrtve vršnjačkog nasilja.
3. Žrtve vršnjačkog nasilja, u većini slučajeva se ne usuđuju potražiti pomoć.
4. Žrtve vršnjačkog nasilja se ne usuđuju prijaviti nasilje zbog straha.

2.7. Sistem varijabli

U ovom istraživanju nezavisna varijabla je vršnjačko nasilje, dok su zavisne varijable socijalne i emocionalne kompetencije.

2.8. Sistem indikatora

Navedene hipoteze su formulisane na temelju opsežne literature o vršnjačkom nasilju i na temelju literature o socijalnim i emocionalnim kompetencijama kao i na osnovu rezultata relevantnih istraživanja provedenih u ovom području. Dakle, sveobuhvatnom analizom različitih izvora podataka, uključujući i pismena i usmena svedočenja osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje, definisane su gore navedene hipoteze.

2.9. Uzorak istraživanja

Uzorak ovog istraživanja čine odrasle osobe u dobi od 16 do 30 godina sa područja Bosne i Hercegovine. Uzorak je prikupljen putem namjernog i nasumičnog odabira, odnosno anketa je distribuirana osobnim kontaktima te je bila dostupna i na relevantnim online platformama.

2.10. Mjerni instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja, korišten je strukturirani online upitnik koji je kreiran putem softvera Google Forms. Anketni upitnik je odabran kao instrument za prikupljanje podataka zbog njegove jednostavnosti u konstrukciji i primjeni, zbog ekonomičnosti ali i zbog brzine prikupljanja podataka i lake geografske dostupnosti. Koncipiran je u skladu sa temom ovog istraživanja i u skladu sa zahtjevima ove teme. U cilju zaštite privatnosti ispitanika i kako bi se osigurala potpuna iskrenost u odgovorima, anketni upitnik je bio anoniman.

Anketni upitnik se sastoji iz četiri dijela.

Prvi dio upitnika sadrži pitanja koja se odnose na opšte informacije o ispitanicima a to su spol, dob i mjesto stanovanja. U drugom dijelu anketnog upitnika, ispituju se socijalne kompetencije. Za ovaj dio ankete korištena je Multidimenzionalna skala socijalne kompetentnosti za mlade odrasle (eng. Multidimensional Social Competence Scale), autora Yager i Iarocci. Ova višedimenzionalna skala sadrži 77 stavki podijeljenih u sedam subskala.

Za potrebe ovog istraživanja odabrano je 12 stavki iz četiri subskala. Ispitanici su navedene tvrdnje ocijenili pomoću skale sa sljedećim ponuđenim odgovorima 1 - U potpunosti se odnosi na mene, 2 - Djelimično se odnosi na mene, 3 - Odnosi se na mene, 4 - Djelimično se ne odnosi na mene i 5 - U potpunosti se ne odnosi na mene.

Kada je riječ o emocionalnim kompetencijama, za potrebe ispitavanja ove kompetencije korišten je Upitnik emocionalnih vještina i kompetentnosti (UEK-15) autora Vladimira Takšića. Upitnik sadrži 15 stavki a ispitanici su tvrdnje koje su navedene u upitniku ocjenjivali na skali od 1 do 5 (1 - Uopće ne, 2 - Uglavnom ne, 3 - Kako kad, 4 - Uglavnom da, 5 – U potpunosti da).

Naposlijetku, u četvrtom dijelu ankete prikupljeni su podaci o doživljenom vršnjačkom nasilju. Za potrebe prikupljanja ovih podataka korišten je upitnik autora Rimac, Rajter i Sušac (2011), koji su navedeni upitnik konstruisali za potrebe provođenja istraživanja. Izvorni anketni upitnik se sastoji od 17 tvrdnji koje se odnose na različite oblike nasilja i to fizičko, psihičko, seksualno i Internet nasilje. Za potrebe ovog istraživanja, upitnik je modificiran i proširen dodavanjem 8 novih tvrdnji, čime je ukupan broj tvrdnji povećan na 25. Na taj način dobijen je sveobuhvatan uvid u iskustva sudionika s vršnjačkim nasiljem. Ove tvrdnje ispitanici su ocjenjivali na skali od 1 do 3, počevši od 1 – Nikada, 2 – Jednom i 3 – Nekoliko puta.

2.11. Način – postupak istraživanja

Kao i većina društvenih istraživanja, ovo istraživanje je teorijsko-empirijskog karaktera. Kroz teorijski dio, koji ujedno i preovladava radom, bit će prikazana osnovna dostupna teorijska saznanja o vršnjačkom nasilju i socijalnim i emocionalnim kompetencijama kao i osnovna dostupna teorijska saznanja o povezanosti vršnjačkog nasilja sa ovim ljudskim kompetencijama. Empirijski dio rada, svodi se na provođenje praktičnog istraživanja i na tumačenje dobivenih rezultata.

Tokom izrade ovog master rada, od opštetnaučnih metoda korištene su hipotetičko-deduktivna metoda i statistička metoda. Pomoću hipotetičko-deduktivne metode dobijena su pouzdana naučna saznanja i omogućeno je integriranje najrelevantnijih naučnih saznanja za ovo istraživanje. Razlog primjene statističke metode ogleda se u tome što se pomoću ove metode tumače i obrađuju podaci dobijeni istraživanjem. Kada je riječ o metodama prikupljanja podataka, u radu će biti primjenjene metoda posmatranja, metoda analize sadržaja i metoda ispitivanja.

Metodom posmatranja uočeno je da je problem vršnjačkog nasilje jedan od aktuelnijih problema, te da ostavlja brojne posljedice na pojedinca koje je potrebno akademski istražiti i objasniti. Nakon uočavanja problema pristupa se metodi analize sadržaja, odnosno prikupljanju već postojeće literature kao i prikupljanju svih saznanja kako bi stekao širi uvid u ovu problematiku. Naposljetku, u ovom radu bit će upotrijebljena metoda ispitivanja kao jedna od dominantnijih metoda prikupljanja podataka, a tehnika koja će biti korištena u okviru ove metode je anketa.

2.12. Naučna i društvena opravdanost

Naučna opravdanost ovog istraživanja proizlazi iz same aktuelnosti i važnosti ove teme. Pored toga, istraživanje je naučno opravdano zbog činjenice što na ovu temu nije sproveden veliki broj istraživanja, naročito na području Bosne i Hercegovine. Dakle, samo istraživanje će pružiti smjernice za buduća istraživanja a rezultati istraživanja će u određenoj mjeri pridonijeti proširivanju postojećih saznanja o ovoj temi.

Ovo istraživanje je još jedno u nizu istraživanja koje se bavi problematikom vršnjačkog nasilja te je stoga društveno opravdano jer daje značajan doprinos već postojećoj građi naučnih radova koji se bave ovom tematikom. Pored toga, ovo istraživanje je društveno opravdano jer podiže svijest o sve većoj zastupljenosti vršnjačkog nasilja i doprinosi proširenju postojećih saznanja o uzrocima ove pojave i njenim posljedicama. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao temelj za razvoj učinkovitih preventivnih programa, mjera i intervencija usmjerenih na smanjenje prevalencije vršnjačkog nasilja.

2.13. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Kada je riječ o vremenskom određenju istraživanja, istraživanje je trajalo godinu dana i provedeno je od mjeseca jula 2023. godine do mjeseca augusta 2024. godine, dok kada je riječ prostornom određenju, istraživanje obuhvatilo mlade sa područja Bosne i Hercegovine.

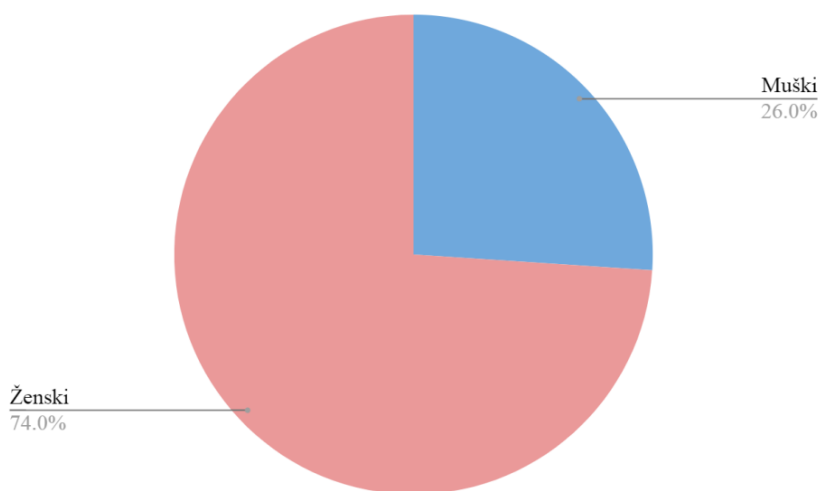
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju je sudjelovalo ukupno 106 ispitanika sa područja Bosne i Hercegovine ali nakon temeljite provjere upitnika, od ukupno 106 ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju, za analizu su upotrijebljeni podaci 96 ispitanika. Naime, pri provjeri kvalitete podataka iz analize su isključeni podaci od 10 ispitanika zbog nepotpunih ili nedosljednih odgovora. Ovakav postupak je bio neophodan jer je prioritet svakog istraživanja osigurati pouzdanost i valjanost podataka.

U prvom dijelu anketnog upitnika kao što je već navedeno prikupljeni su temeljni demografski podaci o ispitanicima. Konkretno, od ispitanika je zatraženo da navedu svoj spol, svoju starosnu dob i svoje mjesto stanovanja. U nastavku će biti prikazani grafikoni za ova pitanja.

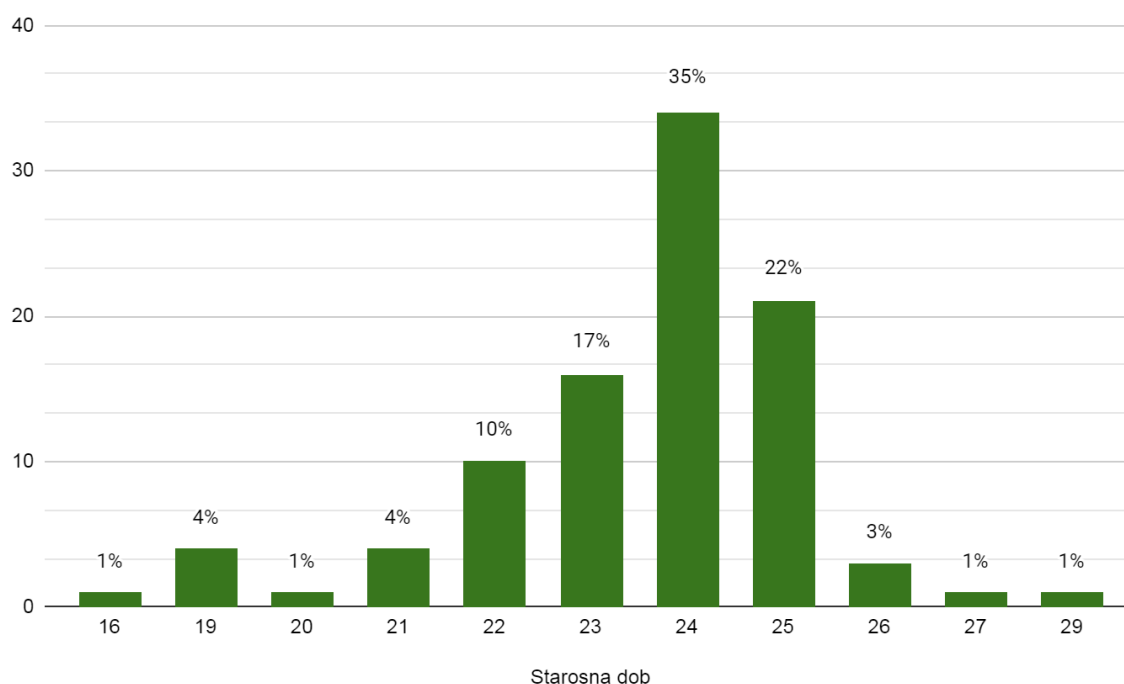
3.1. Demografska obilježja ispitanika

Grafikon broj 1 – Spol ispitanika

Na temelju prikazanog grafikona, vidljiv je nesrazmjer između spolova. Kao što je već pomenuto, u istraživanju je učestvovalo ukupno 96 ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika, 71 osoba bila je ženskog spola dok je 25 osoba bilo muškog spola tj. od ukupnog broja ispitanika 74 % sudionika bilo je ženskog spola dok je 26% sudionika bilo muškog spola.

Grafikon broj 2 – Starosna dob ispitanika

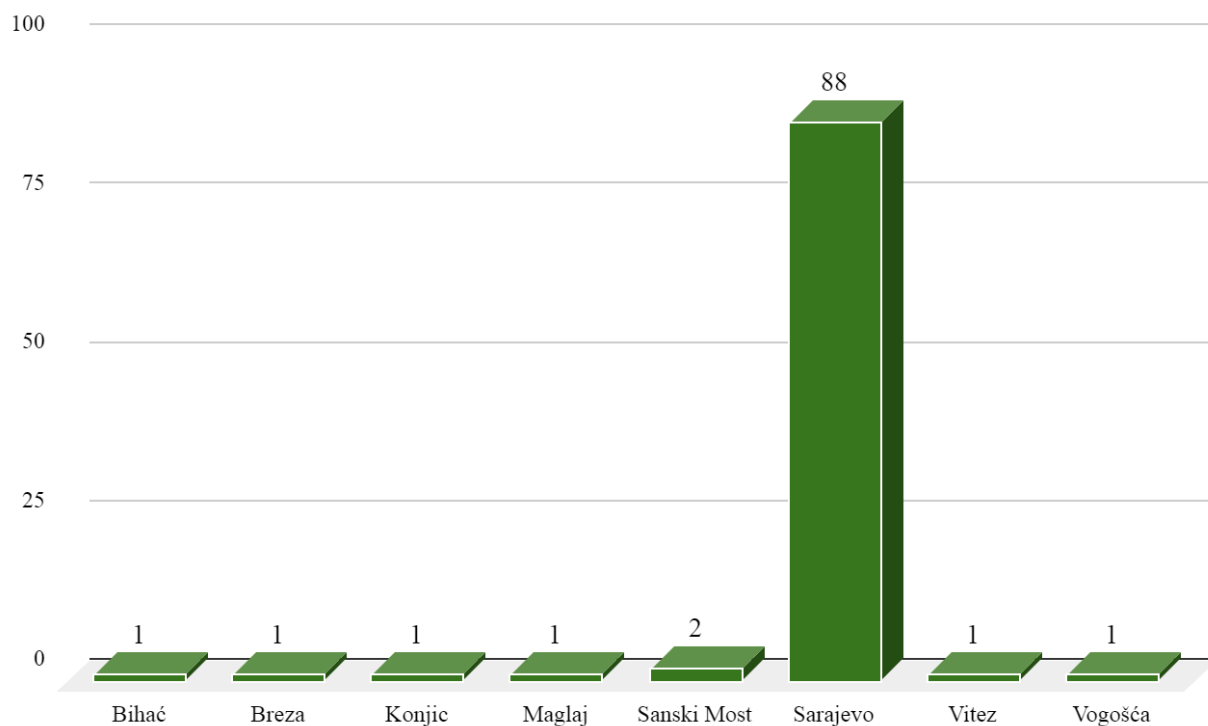

Kada je riječ o starosnoj dobi ispitanika, ovo istraživanje je bilo namijenjeno mladima u dobi od 16 do 30 godina. Podaci iz grafikona jasno pokazuju da se najveći broj sudionika ovog istraživanja nalazi u starosnoj dobi između 22 i 25 godina. Unutar ovog uskog raspona, najveći udio (35%) zauzimaju osobe sa 24 godine što sugerira da su upravo oni bili najzainteresiraniji za sudjelovanje u istraživanju. Potom, slijede osobe u starosnoj dobi od 25 godina (22%), čime se potvrđuje značajna zastupljenost ove dvije dobne skupine u ukupnom uzorku.

Detaljnijim pogledom na dobnu strukturu ispitanika, vidljivo je da osobe u starosnoj dobi od 23 godine čine 17% uzorka dok osobe u starosnoj dobi od 22 godine čine 10% uzorka. Starosnu strukturu čine i osobe od 19 godina, njih 4%. Osobe u starosnoj dobi od 21 godinu čine 4% uzorka dok osobe u dobi od 26 godina čine 3% uzorka.

S druge strane, najmanji broj sudionika bio je u dobnim skupinama 16, 20, 27 i 29. Ove dobne skupine, kao što je vidljivo i na samom grafikonu, pokazale su jednaku minimalnu zastupljenost unutar ukupnog uzorka istraživanja.

Grafikon broj 3 – Mjesto stanovanja ispitanika

Kao što je vidljivo na samom grafikonu, najveći broj ispitanika dolazi iz Sarajeva, njih 88 dok je ostalih osam ispitanika s područja sljedećih gradova odnosno opština: Sanski Most, Bihać Breza, Konjic, Maglaj, Vitez i Vogošća.

Dakle, prikupljeni podaci ukazuju na to da je istraživanje imalo snažan odaziv među ispitanicima u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Dobijeni podaci su u skladu sa korištenom metodom distribucije ankete koja je uključivala kombinaciju osobnih kontakata i online distribuciju.

3.2. Kategorizacija sudionika

Tabela 1 – Kategorizacija sudionika

	Ukupan broj ispitanika	Ženski spol	Muški spol
Doživjeli vršnjačko nasilje	62%	80%	20%
Nisu doživjeli vršnjačko nasilje	38%	64%	36%
Total:	96	71	25

Na samom početku važno je navesti način na koji su sudionici kategorizovani. Ovakva kategorizacija je izvršena na osnovu anketnog upitnika koji se odnosio na vršnjačko nasilje. Kao što je vidljivo iz tabele sudionici su podijeljeni u dvije grupe. Prvu grupu čine osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje dok drugu grupu čine osobe koje nisu doživjele vršnjačko nasilje.

Ukoliko su ispitanici na bilo koju tvrdnju koja se odnosi na vršnjačko nasilje, odgovorili sa odgovorom jednom ili nekoliko puta, te osobe su usvrstane u prvu grupu, odnosno grupu koja je doživjela vršnjačko nasilje. Dok su u drugu grupu, grupu koja nije doživjela vršnjačko nasilje usvrstane osobe koje su na sve navedene tvrdnje odgovorili sa odgovorom nikad.

Od ukupnog broja ispitanika, 62% ispitanika je doživjelo vršnjačko nasilje dok 38% ispitanika nije. Kada se gleda spol ispitanika koji su doživjeli vršnjačko nasilje, 80% ispitanika je bilo ženskog spola dok je 20% ispitanika bilo muškog spola. Kada je riječ o ispitanicima koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje, 64% ispitanika bilo je ženskog spola, dok je ostalih 36% bilo muškog spola.

U samoj tabeli primjetna je neravnoteža u postotcima. Ovakvi podaci su očekivani s obzirom da su se osobe ženskog spola više odazvale ovom istraživanju.

3.3. Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja prema obliku

Tabela 2 - Rasprostranjenost vršnjačkog nasilja prema obliku i spolu

	Ukupan broj ispitanika	Muški spol	Ženski spol
Verbalno i emocionalno	22%	8%	92%
Fizičko	0%	0%	0%
Ekonomsko	0%	0%	0%
Elektronsko	8%	0%	100%
Seksualno	2%	0%	100%
Verbalno i emocionalno, fizičko i elektronsko	7%	25%	75%
Verbalno i emocionalno, fizičko i ekonomsko	17%	70%	30%
Fizičko, ekonomsko i seksualno	2%	100%	0%
Verbalno i emocionalno, elektronsko	8%	0%	100%
Verbalno i emocionalno, ekonomsko	13%	0%	100%
Verbalno i emocionalno, fizičko, ekonomsko i elektronsko	7%	0%	100%
Verbalno i emocionalno, fizičko	3%	50%	50%
Verbalno i emocionalno, elektronsko i seksualno	2%	0%	100%
Verbalno i emocionalno, fizičko, ekonomsko i seksualno	2%	0%	100%
Svi oblici	8%	20%	80%
Ukupan broj:	60	12	48

Prije tumačenja tabele, važno je napomenuti kako su tvrdnje koje su bile prezentirane u anketnom upitniku a koje se odnose na verbalno nasilje mogu kategorizirati i u oblike emocionalnog nasilja s obzirom na međusobnu povezanost ova dva oblika nasilja. Dakle, pri analizi podataka, ove tvrdnje su se tretirale i kao verbalno nasilje ali i kao emocionalno nasilje. Kako bi se olakšalo tumačenje ovih podataka i dobio fokus, navedene tvrdnje će se u analizi ove tabele primarno posmatrati kao verbalno nasilje, s tim da će u kasnijoj analizi tvrdnji biti naglašeno da li navedene tvrdnje primarno pripadaju verbalnom ili emocionalnom nasilju. Predstavljena tabela pruža podatke i uvid u to koji je najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja među ispitanicima odnosno koje su oblike vršnjačkog nasilja ispitanici ovog istraživanja najviše doživjeli. Kao što je vidljivo iz same tabele, iz ukupnog uzorka osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje (N=60), najveći broj ispitanika njih 22%, doživjelo je verbalne oblike nasilja. Iz same tabele je vidljivo da su ispitanici doživjeli više oblika nasilja i da je to najčešće bilo verbalno nasilje u kombinaciji sa drugim oblicima nasilja. Pa je tako 17% ispitanika doživjelo verbalno nasilje u kombinaciji sa fizičkim i ekonomskim nasiljem. Potom, 13% ispitanika doživjelo je verbalno nasilje u kombinaciji sa ekonomskim nasiljem.

Osam posto ispitanika doživjelo je sve navedene oblike nasilja dok je 7% ispitanika doživjelo verbalno, fizičko i elektronsko nasilje. Nadalje, 8% njih doživjelo je verbalno nasilje u kombinaciji sa elektronskim nasilje dok je 2% ispitanika doživjelo verbalno, elektronsko i seksualno nasilje. Neki ispitanici doživjeli su i verbalno i fizičko nasilje (3%) dok su neki od ispitanika doživjeli verbalno, fizičko, ekonomsko i seksualno nasilje (2%). Osam posto ispitanika doživjelo je samo elektronsko nasilje dok je 2% ispitanika doživjelo samo seksualno nasilje. Spolne razlike unutar svakog oblika nasilja su vidljive s obzirom da je ženski spol u većem broju pristupio anketnom upitniku. Jedine razlike koje su uočljive su one u kategorijama doživljavanja više oblika nasilja i to doživljavanja verbalnog, fizičkog i ekonomskog nasilja i doživljavanja fizičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja, gdje je veći postotak muških ispitanika dok je jednak broj ispitanika muškog i ženskog spola doživjelo i verbalno i fizičko nasilje.

Tabela 3 – Učestalost različitih oblika vršnjačkog nasilja među ispitanicima

	N %	Jednom	Nekoliko puta
Vikali ili derali se na vas vrlo glasno i agresivno	55%	33%	67%
Vrijeđali vas nazivajući vas pogrđnim imenima	73%	2%	98%
Poticali druge vršnjake da vas vrijeđaju ili na drugi način ponižavaju	70%	0%	100%
Ogovarali vas	80%	0%	100%
Pisali grafite ili poruke (npr. na klupi, papirićima, u WC-u i sl.) kako bi vas vrijeđali ili ponižavali	47%	28%	72%
Isključili vas iz društva prijatelja	42%	28%	72%
Odbili pričati s vama (pravili se da vas nema)	33%	35%	65%
Prijetili da će vas udariti ili ozlijediti	35%	38%	62%
Udarili vas ili namjerno gurnuli	42%	32%	68%
Izudarali vas predmetom ili šakom (pretukli vas)	12%	57%	43%
Ošamarili vas	15%	22%	78%
Jako štípali	28%	53%	47%
Tražili od vas novac	37%	36%	64%
Namjerno uništavali ili oduzimali vaše stvari	23%	71%	29%
Koristili SMS poruke ili aplikacije za online slanje poruka (npr. Viber, Whatsapp) kako bi vas vrijeđali ili ponižavali	33%	20%	80%
Koristili društvene mreže ili Internet kako bi vas vrijeđali ili ponižavali	30%	28%	72%
Snimali vas ili fotografisali u situacijama koje su za vas bile ponižavajuće ili neugodne, te snimke ili fotografije objavili na društvene mreže	23%	43%	57%
Uputili vam poruke seksualnog sadržaja koje su vas uznemirile	8%	0%	100%

Uznemirili vas pišući o vama u seksualnom kontekstu	7%	0%	100%
Natjerali vas da gledate seksualni sadržaj kada to niste željeli	5%	33%	77%
Natjerali vas da gledate njihove intimne dijelove tijela	7%	75%	25%
Gledali vaše intimne dijelove tijela iako to niste željeli	5%	0%	100%
Dodirivali vaše intimne dijelove na seksualan način	7%	50%	50%
Natjetrali vas da dodirujete njihove intimne dijelove	2%	0%	100%
Ukupan broj ispitanika: 60			

U tabeli 2. prikazana je rasprostranjenost vršnjačkog nasilja prema obliku i spolu. Kroz tabelu 3. prikazano je sa kojim su se situacijama unutar svakog oblika nasilja susretali ispitanici ovog istraživanja. U anketnom upitniku nalazilo se ukupno 25 tvrdnji a ispitanici su trebali procijeniti koliko često su se susreli s navedenim situacijama, na skali od 1 do 3. Na navedene tvrdnje ispitanici su odgovarali sa sljedećim ponuđenim odgovorima: 1 - nikad, 2 - jednom ili 3 - nekoliko puta.

Kao što je već navedeno, najrasprostranjeniji oblik nasilja među ispitanicima je verbalno nasilje. U ukupnom uzorku ispitanika (N=60), 80% ispitanika bilo je izloženo ogovaranju od strane vršnjaka, pri čemu su svi ispitanici bili izloženi ponovljenom ogovaranju od strane vršnjaka tj. ogovaranje se desilo nekoliko puta. Ispitanici ovog istraživanja, njih 73%, bilo je izloženo vrijeđanju od strane vršnjaka, gdje je 98% ispitanika navelo da je bilo ponavljano, dok je 2% navelo kako se to desilo jednom. Nadalje, 70% ispitanika se susrelo sa situacijom da su vršnjaci poticali druge vršnjake da ih vrijeđaju ili na drugi način ponižavaju. Svi koji su naveli da su doživjeli ovu situaciju, naveli su da se to desilo više puta. Nadalje, 55% ispitanika izjavilo je da su njihovi vršnjaci vikali i derali se na njih vrlo glasno, od čega je 67% njih to doživjelo nekoliko puta a 33% samo jednom. Naposljetku je 47% ispitanika navelo da su vršnjaci pisali poruke i grafite kako bi ih na taj način ponizili ili uvrijedili.

Kada je riječ o emocionalnom nasilju, ispitanici su izjavili sljedeće. Na pitanje da li su Vas vršnjaci isključili iz društva prijatelja, 42% ispitanika je izjavilo da se susretalo sa navedenom situacijom, pri čemu je veliki procenat njih (72%) to doživjelo nekoliko puta. Pored toga, ispitanici su se susretali sa vršnjacima koji su odbili pričati sa njima, njih 33%, gdje su se ispitanici kao i kod prethodne tvrdnje, susreli sa navedenom situacijom i po nekoliko puta (65%).

Pojedini ispitanici susretali su se ekonomskim oblikom nasilja. Traženje novca i namjerno uništavanje ili oduzimanje stvari nisu neobičajeni postupci koje žrtve vršnjačkog nasilja doživljavaju, što pokazuje i ovo istraživanje Naime, 37% ispitanika susrelo se sa vršnjacima koji su tražili novac od njih a namjerno uništavanje ili oduzimanje osobnih stvari doživjelo je njih 23%.

Kada je riječ o fizičkom nasilju, rezultati su pokazali sljedeće. Ispitanici su doživjeli da ih vršnjaci udare ili namjerno gurnu (42%), od čega je 32 % njih to iskusilo jednom a velika većina njih je to doživjela nekoliko puta (68%).

Nažalost, neki ispitanici su doživjeli da ih vršnjaci izudaraju (12%). Povezano s tim, ispitanici su dobijali fizičke prijetnje tj. prijetnje da će ih neko udariti ili ozlijediti (35%), od čega je većina njih to doživjela nekoliko puta, kao što je uočljivo i u samoj tabeli. Naposljetku, kada je riječ o fizičkom nasilju neke od ispitanika su vršnjaci ošamarili (15%) i jako štipali (28%). U obje situacije, ovako ponašanje većina ispitanika je doživjela nekoliko puta.

Rezultati za elektronsko nasilje pokazali su sljedeće. Za prvu tvrdnju koja glasi, „Koliko puta su vaši vršnjaci ili vršnjakinje koristili SMS poruke ili aplikacije za online slanje poruka (npr. Viber, Whatsapp) kako bi vas vrijeđali ili ponižavali“, 33% ispitanika je navelo da je doživjelo navedenu situaciju pri čemu je od ukupnog broja ispitanika koji su doživjeli navedenu situaciju, većina njih (80%) navela da ju je doživjela nekoliko puta a 20% njih je doživjelo samo jednom.

Od samog njihovog nastanka, društvene mreže uspjele su steći visok stepen popularnosti među korisnicima Interneta a naročito među mladim korisnicima, među kojima su i počinitelji vršnjačkog nasilja koji su ove online platforme iskoristili kao moćno sredstvo za izvođenje njihovih nasilnih postupaka. Trideset posto ispitanika je navelo da su vršnjaci koristili društvene mreže kako bi ih vrijeđali ili ponižavali, pri čemu je od ukupnog broja ispitanika koji su doživjeli navedenu situaciju, većina njih (72%) navela da je ovu situaciju iskusila nekoliko puta. S druge strane, 28% ispitanika je navelo da se to desilo i njima ali da to nije bilo ponavljajuće, već da se desilo jedanput. Na pitanje koje je glasilo “Koliko puta su vaši vršnjaci ili vršnjakinje snimali ili fotografisali u situacijama koje su za vas bile ponižavajuće ili neugodne, te snimke ili fotografije objavili na društvene mreže“, 23% ispitanika je navelo kako se susrelo s ovom situacijom s tim da je razlika između onih koji su ovo doživjeli nekoliko puta i onih koji su to doživjeli jednom relativno mala.

U nastavku su se pitanja odnosila na doživljenost seksualnog nasilja. Seksualno nasilje je bilo manje zastupljeno među ispitanicima ovog istraživanja. Osam posto ispitanika je navelo kako su zaprimili poruke seksualnog sadržaja koje su ih uznemirile a 7% ispitanika je izjavilo da su vršnjaci pisali o njima u seksualnom kontekstu. Pet posto ispitanika je navelo da su ih vršnjaci natjerali da gledaju seksualni sadržaj. Na pitanje „Koliko puta su vas vaši vršnjaci ili vršnjakinje natjerali da gledate njihove intimne dijelove tijela“, 7% ispitanika je navelo da je doživjelo navedenu situaciju pri čemu je većina njih to doživjela jednom. Dok na pitanje „Koliko puta su vaši vršnjaci ili vršnjakinje gledali vaš intimne dijelove tijela iako to niste željeli, 5% ispitanika je navelo da su doživjeli navedenu situaciju i svi ispitanici su to doživjeli nekoliko puta. Dodirivanje intimnih dijelova tijela na seksualni način doživjelo je 7% ispitanika pri čemu je procenat onih koji su to doživjeli jednom i onih koji su to doživjeli nekoliko puta jednak. Naposljetku, na posljednje pitanje u ovom dijelu anketnog upitnika koje glasi “Koliko puta su vas vaši vršnjaci ili vršnjakinje natjerali da dodirujete njihove intimne dijelove“, 2% ispitanika je navelo da su doživjeli navedenu situaciju i da se to desilo nekoliko puta.

3.4. Razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje

Tabela broj 4 - Razlike u socijalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje

SOCIJALNE KOMPETENCIJE		N	M	SD	t	p
Socijalna motivacija	<i>Doživjeli vršnjačko nasilje</i>	60	4.33	1.53	21.8	0.002
	<i>Nisu doživjeli vršnjačko nasilje</i>	36	34.00	1.41		
Socijalno zaključivanje	<i>Doživjeli vršnjačko nasilje</i>	60	15.67	5.51	3.34	0.029
	<i>Nisu doživjeli vršnjačko nasilje</i>	36	26.33	0.58		
Verbalne konverzacijske vještine	<i>Doživjeli vršnjačko nasilje</i>	60	9.67	8.14	4.82	0.008
	<i>Nisu doživjeli vršnjačko nasilje</i>	36	34.33	3.51		
Neverbalne konverzacijske vještine	<i>Doživjeli vršnjačko nasilje</i>	60	11.67	2.52	9.73	0.0006
	<i>Nisu doživjeli vršnjačko nasilje</i>	36	31.67	2.52		

U tabeli broj 4 prikazani su podaci o socijalnim kompetencijama ispitanika. Konkretnije rečeno ova tabela prikazuje razliku između socijalnih kompetencija onih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i onih koji to nisu. Socijalne kompetencije su podijeljene u četiri kategorije: socijalnu motivaciju, socijalno zaključivanje, verbalne konverzacijske vještine i neverbalne konverzacijske vještine.

Analizom t-testa socijalnih kompetencija, pronađena je statistički značajna razlika između osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje i osoba koje to nisu u svim kategorijama socijalnih kompetencija. Naime, u prvoj kategoriji „socijalna motivacija“ analizom t-testa pronađena je statistička razlika između osoba koje nisu doživjele vršnjačko nasilje ($M=34.00$, $SD=\pm 1.41$) u odnosu na osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje ($M=4.33$, $SD=\pm 1.53$); $t(1)=21.8$; $p=0.002$.

U drugoj kategoriji, kategoriji socijalnog zaključivanja, rezultati su pokazali sljedeće. Statistička razlika i u ovoj kategoriji socijalnih kompetencija je vidljiva između osoba koje nisu doživjele vršnjačko nasilje ($M=26.33$, $SD=\pm 0.58$); i osoba koje to jesu ($M=15.67$, $SD=\pm 5.51$); $t(1)=3.34$; $p=0.029$.

Kada je riječ o verbalnim konverzacijskim vještinama, kao trećoj kategoriji socijalnih kompetencija, podaci su pokazali da osobe koje nisu doživjele vršnjačko nasilje ($M=34.33$, $SD=\pm 3.51$); imaju značajno bolje konverzacijske vještine od osoba koja te jesu ($M=9.67$, $SD=\pm 8.14$); $t(1)=4.82$; $p=0.008$.

S druge strane kad je riječ o neverbalnim konverzacijskim vještinama, rezultati su pokazali značajnu statističku razliku između osoba koje nisu doživjele vršnjačko nasilje i osoba koje jesu. Dakle, statistička razlika u ovoj kategoriji socijalnih kompetencija između osoba koje nisu doživjele vršnjačko nasilje ($M=31.67$, $SD=\pm 2.52$); i osoba koje to jesu ($M=11.67$, $SD=\pm 2.52$) je $t(1)=9.73$; $p=0.0006$.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da mladi koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje imaju bolje razvijene socijalne kompetencije u odnosu na osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje. Preciznije rečeno osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje pokazale su značajno niže razine u svim gore navedenim kategorijama socijalnih kompetencija. Dakle osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje imaju slabije razvijene verbalne i neverbalne konverzacijske vještine, te posjeduju nisku razinu socijalne motivacije i nižu razinu socijalnog zaključivanja

Tabela broj 5 – Razlike u emocionalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje

		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
EMOCIONALNE KOMPETENCIJE	Doživjeli vršnjačko nasilje	60	7.87	4.69	6.17	0.0001
	Nisu doživjeli vršnjačko nasilje	36	24.4	9.26		

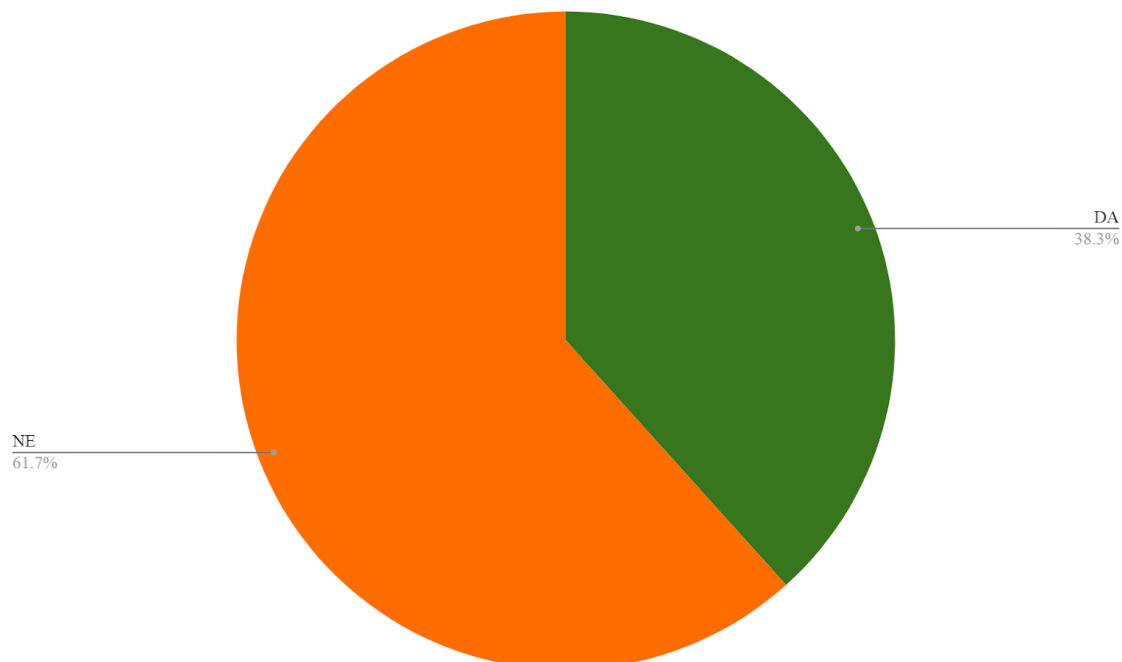
U tabeli broj 5 prikazani su podaci o emocionalnim kompetencijama ispitanika odnosno tabela prikazuje razliku u emocionalnim kompetencijama između mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i mladih koji to nisu.

Analizom t-testa emocionalnih kompetencija, vidljivo je da postoje značajne statističke razlike između osoba koja nisu doživjele vršnjačko nasilje i osoba koje jesu doživjele vršnjačko nasilje ($p < 0.05$). Dakle, analizom t-testa emocionalnih kompetencija pronađena je značajna statistička razlika između osoba koje nisu doživjele vršnjačko nasilje ($M=24.4$, $SD=\pm 9.26$) i osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje ($M=7.87$, $SD=\pm 4.69$) ($t(1)=6.17$; $p=0.0001$).

Rezultati istraživanja kada je riječ o emocionalnim kompetencijama jasno ukazuju da osobe koje nikada nisu doživjele vršnjačko nasilje imaju bolje razvijene emocionalne kompetencije od osoba koje su ovaj oblik nasilja doživjele. Dakle, osobe koje nisu doživjele vršnjačko nasilje sposobnije su u uočavanju, izražavanju, imenovanju i upravljanju emocijama.

3.5. Stepen potražnje pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja

Grafikon broj 4 – Potražnja pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja

Potrebno je naglasiti da je pri tumačenju ovih podataka, za sve osobe koje su sudjelovale u ovom istraživanju bez obzira na spol, korišten izraz „ispitanik“. Ovakav pristup je izabran kako bi se i pri samom tumačenju podataka sačuvala anonimnost i privatnost ispitanika.

Od osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje, zatraženo je da odgovore na sljedeće pitanje: Da li ste nakon doživljene situacije ili situacija potražili bilo kakav vid pomoći i podrške?

Kao što je vidljivo na samom grafikonu, veći broj ispitanika nakon doživljenog vršnjačkog nasilja nije potražilo pomoć i podršku, njih 61.7% dok je 38.3% ispitanika nakon doživljenog vršnjačkog nasilja potražilo pomoć i podršku. Nakon ovog pitanja, od ispitanika je zatraženo sljedeće: ukoliko su na prethodno pitanje odgovorili sa da, da navedu kome su se obratili za pomoć i podršku a ukoliko je njihov odgovor bio ne, da navedu razlog zbog čega nisu potražili pomoć i podršku.

Kada je riječ o ispitanicima koji su potražili pomoć i podršku, odgovori su sljedeći.

Većina njih je izjavila da su pomoć i podršku potražili kod svoje porodice ali ovo se prvenstveno odnosi na roditelje. Pojedini ispitanici su naveli da nakon što su se obratili roditeljima za pomoć, da su njihovi roditelji nakon toga potražili i stručnu pomoć za njih.

Nakon roditelja, pojedini ispitanici su se obratili svojoj braći i sestrama za pomoć i podršku ali i prijateljima gdje je jedan od ispitanika naveo da se obratio prijatelju koji je je prošao kroz slične situacije. Nadalje, ispitanici su navodili kako su u ovakvim situacijama pomoć i podršku zatražili od uposlenika škole, najčešće su to bili profesori. Samo je jedan ispitanik naveo da se za pomoć i podršku obratio školskom psihologu dok je jedan ispitanik naveo da kada nije mogao samostalno riješiti problem s vršnjacima da je pomoć tražio od drugih osoba poput vršnjaka, profesora, razrednog starješine i pedagoga.

Kada je riječ o ispitanicima koji nisu potražili pomoć i podršku odgovori su razni ali odgovori koji su preovladavali među ispitanicima bili su sram i strah. Naime, većina ispitanika koja nije zatražila pomoć i podršku nije to učinila jer su osjećali veliki strah i sram. Ispitanici su navodili da su osjećali sram zbog toga šta im se dešava i da se zbog toga nisu nikome obratili za pomoć i podršku. Ispitanici nisu željeli da itko zna kroz šta prolaze i to su sve čuvali u sebi.

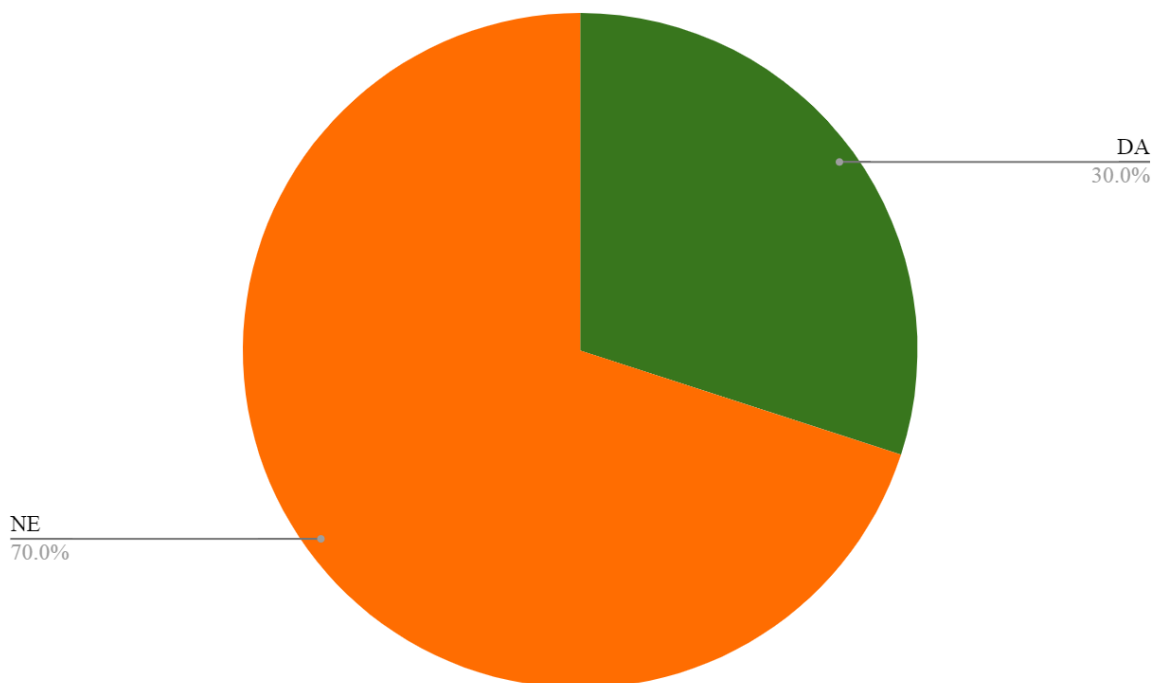
Neki od njih nisu se obratili za pomoć i podršku jer ih je bilo strah. Jedan od ispitanika je naveo da se nije obratio nikome jer se osjećao nesigurno dok su dva ispitanika navela da nisu imali povjerenje u druge ljude. Drugi su bili mišljenja da ih niko neće razumijeti a neki jednostavno nisu htjeli da budu okarakterisani kao "slabići" koji ne znaju da se odbrane.

Jedan od ispitanika je naveo da podršku i pomoć nije potražio djelimice zbog ponosa jer je htio sebi dokazati ali i ostalima da ga oni i njihovi postupci ne mogu povrijediti ali je htio dokazati i sebi da sve to može podnijeti. Jedan od ispitanika je izjavio da nikad nije skupio hrabrosti da kaže svojim najbližim. Slično tome, jedan ispitanik je naveo da se nije usudio potražiti iako mu je pomoć u određenim momentima bila prijeko potrebna.

S druge strane, par ispitanika je navelo da im nije bila potrebna tuđa pomoć i podrška te da su se sa doživljenim situacijama mogli nositi sami. Neki od ispitanika bili su razmišljanja da je to sastavni i neizbježan dio odrastanja. Dodatno, neki su naveli da to nije utjecalo na njih i na njihovu psihu dok je s druge strane jedan ispitanik naveo da mu se nije ukazala prilika da posjeti psihologa.

3.6. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja

Grafikon broj 5 - Prijavljivanje doživljenog vršnjačkog nasilja

Pri tumačenju i ovih podataka za sve osobe koje su sudjelovale u ovom istraživanju bez obzira na spol, korišten je izraz „ispitanik“. Na pitanje da li su doživljenu situaciju odnosno situacije nekome prijavili, 30% ispitanika je navelo da jeste dok je 70% njih navelo da nije. Kao i u prethodnom pitanju, i u ovom pitanju je od ispitanika bilo zatraženo dodatno objašnjenje. Dakle, ukoliko je ispitanik naveo da je prijavio navedene situacije, bilo je potrebno da napiše kome ih je prijavio, a ukoliko je ispitanik odgovorio da nije prijavio doživljene situacije, bilo je potrebno da navede razlog zbog kojeg nije prijavio.

U nastavku će kratko biti prikazani odgovori ispitanika koji su naveli da su prijavili doživljene situacije. Većina ispitanika je navela da su doživljene situacije prijavili uposlenicima škole tj. razrednom starješini, pedagogu, profesorima i školskom savjetniku. Neki su naveli kako su doživljene situacije prvo prijavili roditeljima koji su to poslije prijavili školi, odnosno razrednom starješini ili pedagogu.

Kada je riječ o razlozima neprijavlivanja doživljenih situacija, odgovori ispitanika su sljedeći. Većina ispitanika je kao razlog neprijavlivanja navela strah.

Naime, ispitanici su naveli da ih je bilo strah da prijave doživljene situacije jer su vjerovali da bi to samo pogoršalo cjelokupnu situaciju. Pojedinci ispitanici su naveli nepovjerenje.

Naime, neki ispitanici su vjerovali a neki su bili ubijeđeni da prijavom ništa ne bi postigli i da ta prijava ništa bi promijenila. Oni su smatrali da prijavom ne bi dobili adekvatnu reakciju ali i da prijavom ne bi bili poduzeti konkretni koraci za rješavanje ovog problema. Pored toga, neki ispitanici su naveli da to nisu učinili zbog srama jer nisu željeli da ostali znaju šta im se dešava, dok su neki naveli da nisu imali hrabrosti za to. S druge strane, pojedini ispitanici su smatrali da nije bilo potrebe da prijavljuju doživljene situacije, naprimjer jedan ispitanik je naveo da nije bilo potrebe za prijavljivanjem jer smatra da nema posljedice. Nadalje, jedan od ispitanika je imao nadu da će to prestati tj. nadu da će takve situacije da "prestanu same od sebe", dok je jedan od ispitanika naveo kako nije razmišljao da se ove situacije mogu nekome prijaviti.

Naposlijetku, dva ispitanika su navela ove razloge za neprijavlivanje. Naime, jedan ispitanik nije znao kome da se obrati, nije bio upućen dok je drugi ispitanik kao razlog neprijavlivanja naveo to da je vršnjačko nasilje doživljavao odnosno percepirao kao sastavnim dijelom odrastanja.

IV RASPRAVA

Na temelju provedenog istraživanja i sveobuhvatnom analizom postojeće literature o vršnjačkom nasilju, kao i postojeće literature o povezanosti vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama, došlo se do sljedećih saznanja.

Sprovedeno istraživanje se bavilo vršnjačkim nasiljem i socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih. Preciznije rečeno, ovo istraživanje je prvenstveno bilo usredotočeno na oblike vršnjačkog nasilja, na utjecaj vršnjačkog nasilja na socijalne i emocionalne kompetencije osoba koje su u djetinjstvu ili adolescenciji doživjele vršnjačko nasilje, na razliku između socijalnih i emocionalnih kompetencija onih koji su doživjeli vršnjačko nasilje i onih koji to nisu. Pored toga, posebna pažnja je posvećena i pitanju prijavljivanja vršnjačkog nasilja ali i pitanju traženja pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja.

Ključni nalazi koji se dobiveni ovim istraživanjem su:

1. Najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja: Verbalno nasilje se izdvojilo kao najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja među mladima.
2. Razlike između socijalnih i emocionalnih kompetencija: Osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje pokazuju značajno slabije socijalne i emocionalne kompetencije u usporedbi sa osobama koje nisu doživjeli vršnjačko nasilje.
3. Potražnja pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja: Veliki broj mladih koji su doživjeli vršnjačko nasilje nisu potražili pomoć i podršku primarno zbog srama i straha ali i zbog nesigurnosti, nedostatka hrabrosti i nepovjerenja prema drugima.
4. Prijavljivanje vršnjačkog nasilja: Postotak prijavljenih slučajeva je nizak, dominantan razlog za neprijavljivanje je strah.

U nastavku će dobiveni nalazi biti detaljnije prikazani i opisani.

Vršnjačko nasilje neiscrpna je društvena tema zbog svoje kompleksnosti i zbog svoje sve veće rasprostranjenosti. Ovaj oblik nasilja je sve više rasprostranjen i manifestuje se u različitim formama, kao što je i navedeno u samom teorijskom dijelu. Upravo je prvi zadatak ovog istraživanja bio utvrditi koji je to najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja. Analizom dobivenih podataka u ovom istraživanju došlo se do sljedećih rezultata. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da je većina ispitanika koja je doživjela vršnjačko nasilje, doživjela verbalne oblike vršnjačkog nasilja (22%).

Dobivenim rezultatima nije potvrđena prva postavljena posebna hipoteza koja glasi: „Elektronsko nasilje je najrašireniji oblik vršnjačkog nasilja“.

Dakle, ovim istraživanjem verbalno nasilje se pokazalo kao najučestaliji oblik vršnjačkog nasilja. U prilog tome, Vejnović (2013) navodi kako verbalno nasilje podjednako koriste kako djevojčice tako i dječaci. U svom opsežnom istraživanju Luxenberg, Limber i Olweus (2019) došli su do sljedećih podataka vezanih za verbalno nasilje a koji potvrđuju prethodno navedeno. Autori su ovim istraživanjem došli do podatka da je verbalno nasilje najzastupljeni oblik nasilja od svih drugih oblika nasilja kako kod djevojčica tako i kod dječaka. Naime, rezultati ovog istraživanja pokazali su da je 16% djevojčica i 15% dječaka bilo izloženo verbalnom nasilju i to ponavljano. Sudionici su naveli kako su bili izloženi ovom obliku nasilja dva do tri puta mjesečno a nekad i više. S tim u vezi, kada je riječ o ovom istraživanju, veliki broj sudionika je naveo kako su situacije koje su bile navedene u upitniku a koje su se odnosile na verbalno nasilje doživjeli po nekoliko puta. Nadalje, u ovom istraživanju najveći broj ispitanika, 80% njih, bilo je izloženo ogovaranju od strane vršnjaka. Rezultati gore pomenutog istraživanja također su pokazali da je većina sudionika doživjela ogovaranje od strane vršnjaka s tim da je bila prisutna razlika između spolova gdje su djevojčice bile više izložene ogovaranju (njih 15%) dok su dječaci bili nešto manje izloženi (njih 12%). Rezultati istraživanja kojeg je sprovedla Reić Ercegovac (2016), pokazali su kako je preko 30% ispitanika često ili gotovo svakodnevno bilo izloženo ogovaranju od strane vršnjaka. Dakle, rezultati prethodno pomenutih podudarni su sa rezultatima ovog istraživanja.

Analizom podataka dobijenih putem ovog istraživanja, uočeno je da je zastupljenost elektronskog nasilja među ispitanicima nešto manja od početno postavljene hipoteze. Naime, prva postavljena hipoteza ovog istraživanja glasila je da je elektronsko nasilje najrašireniji oblik vršnjačkog nasilja. S obzirom na visoku razinu popularnosti Interneta i društvenih mreža među mladim i s obzirom na mogućnosti koje ove platforme pružaju a to je prije svega anonimnost, očekivalo se da će elektronsko nasilje biti dominantni oblik vršnjačkog nasilja. Dakle, rezultati su pokazali da je nakon seksualnog nasilja, elektronsko nasilje bilo najmanje zastupljeno među ispitanicima.

Zaključuje se da unatoč velikoj popularnosti Interneta i društvenih mreža među mladim, verbalno nasilje i dalje ostaje najdominantniji oblik vršnjačkog nasilja. Jedan od potencijalnih razloga za ovakvu situaciju leži u činjenici da je verbalno nasilje, za razliku od nekih oblika elektronskog nasilja teško dokazivo, što otežava njegovo otkrivanje i adekvatno sankcioniranje.

Posljedice vršnjačkog nasilja su mnoge i obuhvataju odnosno pogađaju razne aspekte života jedne osobe, uključujući i socijalne i emocionalne komponente.

Socijalne i emocionalne kompetencije su kompetencije koje imaju veoma važnu ulogu u životu svake osobe. Jedne kompetencije olakšavaju i poboljšavaju socijalno funkcionisanje, dok druge pridonose boljem razumijevanju emocionalne strane i boljem upravljanju emocionalne strane. Drugi zadatak ovog istraživanja bio je ispitati da li postoje razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama onih kojih su doživjeli nasilje i onih koji nisu. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da postoje značajne razlike kako u socijalnim tako i u emocionalnim kompetencijama između onih kojih su doživjeli vršnjačko nasilje i onih koji to nisu. Naime, osobe koje nisu doživjele vršnjačko nasilje imaju bolje razvijene i socijalne i emocionalne kompetencije od onih koji su doživjeli vršnjačko nasilje. Druga postavljena posebna hipoteza koja glasi “Žrtve vršnjačkog nasilja imaju slabije socijalne i emocionalne kompetencije u odnosu na one koji nisu žrtve vršnjačkog nasilja“ je potvrđena.

Podaci dobiveni ovim istraživanjem jasno su pokazali da osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje imaju slabije socijalne i emocionalne kompetencije u odnosu na one koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje. Iako rezultati ukazuju na postojanje statistički značajne korelacije između iskustva vršnjačkog nasilja i slabije razvijenih socijalnih i emocionalnih kompetencija, interpretaciji ovih rezultata potrebno je pristupiti sa oprezom, imajući u vidu kompleksnost utvrđenih odnosa. Naime, vjerovatnoća da vršnjačko nasilje kao traumatično iskustvo dovodi do slabljenja pojedinih socijalnih i emocionalnih kompetencija je veoma velika. S druge strane, postoji velika vjerovatnoća da su osobe sa manje razvijenim socijalnim i emocionalnim kompetencijama podložnije riziku da budu izložene vršnjačkom nasilju to jest riziku da postanu žrtve vršnjačkog nasilja. Coelho i Sousa (2018) su u svom istraživanju u kojem su se bavili ispitivanjem socijalnih i emocionalnih kompetencija onih koji su uključeni u vršnjačko nasilje, istakli kako se ne može sa sigurnošću tvrditi da su razlike u socijalnim i emocionalnim kompetencijama uzrok sudjelovanja mladih u vršnjačkom nasilju ili pak posljedica njihove uključenosti u ovaj oblik nasilja.

Prethodno navedeno može se potkrijepiti ovim primjerom. U istraživanju kojeg su sproveli Gómez-Ortiz i suradnici (2017) žrtve vršnjačkog nasilja su pokazale da posjeduju nisku razinu socijalne prilagođenosti. Žrtve vršnjačkog nasilja su, kako pokazuje i dosadašnja literatura, suočene s problemom društvene prilagodbe (Cerezo i sur., 2015; MacEvoy i Leff, 2012; prema Gómez-Ortiz i sur. 2017). Osobe koje karakteriše društvena neprilagođenosti, laka su meta za počinitelje nasilja koji obično ciljaju one koji su slabi i manje sposobni da se zaštite (Berger i Caravita, 2016; prema Gómez-Ortiz i sur. 2017).

Dakle, kroz navedene tvrdnje nastajalo se pokazati da niže razine društvene prilagođenosti mogu biti prediktor vršnjačkog nasilja ali i da vršnjačko nasilje može biti posljedica koja će dovesti do niske razine socijalne prilagođenosti.

Analiza dobivenih podataka u ovom istraživanju pokazala je da osobe koje nisu doživjele nijedan oblik vršnjačkog nasilja imaju bolje razvijene socijalne i emocionalne kompetencije od onih koji su neke oblike vršnjačkog nasilja doživjeli jednom ili nekoliko puta. Kao što je već istaknuto, ne može se sa sigurnošću tvrditi da li su slabije razvijene socijalne i emocionalne kompetencije kod osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje direktna posljedica vršnjačkog nasilja ili su slabije razvijene socijalne i emocionalne kompetencije bile upravo prediktor za doživljeno vršnjačko nasilje. Kada je riječ o socijalnim kompetencijama, rezultati istraživanja su pokazali da osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje, imaju nizak nivo socijalne motivacije i socijalnog zaključivanja i kako nemaju dobro razvijene verbalne konverzacijske vještine i neverbalne konverzacijske vještine. S druge strane, kada se govori o emocionalnim kompetencijama, niže razine u uočavanju, izražavanju, imenovanju i upravljanju emocijama, pokazale su osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje.

Dakle, ovakvi rezultati mogu upućivati na to da je vršnjačko nasilje dovelo do slabljenja svih socijalnih i emocionalnih kompetencija ili da su slabo razvijene socijalne i emocionalne kompetencije dovelo do toga da osoba postane žrtva vršnjačkog nasilja. Isto tako, moguće je da su neke od ovih kompetencija uzrok a neke posljedica vršnjačkog nasilja. Radi boljeg pojašnjenja u nastavku će se dati konkretan primjer za navedeno. Naprimjer, slabe verbalne i neverbalne konverzacijske vještine mogu biti uzrok doživljenosti vršnjačkog nasilja a s druge strane slabija socijalna motivacija i socijalno zaključivanje može biti direktna posljedica vršnjačkog nasilja. Poteškoće pri upravljanju emocijama može biti jedan od uzroka vršnjačkog nasilja dok se kao posljedica vršnjačkog nasilja mogu javiti poteškoće pri izražavanju i imenovanju emocijama.

Zaključci koji se mogu izvesti iz dobivenih rezultata su mnogi i ne može se sa sigurnošću tvrditi koji je od tih zaključak tačno izveden. No, ono što se može sa sigurnošću tvrditi je to da je povezanost ovih kompetencija sa vršnjačkim nasiljem veoma kompleksna i da je za bolje razumijevanje prirode ove veze potrebno sprovoditi longitudinalna istraživanja kako bi se preciznije utvrdila uzročno-posljedična veza socijalnih i emocionalnih kompetencija i vršnjačkog nasilja.

Kada bi se dobila jasna slika o ovoj povezanosti, omogućilo bi se i dobijanje efikasnih programa prevencije koji bi se zasnivali na jačanju socijalnih i emocionalnih kompetencija mladih.

Vršnjačko nasilje, kao što je već rečeno je problem koji ostavlja brojne posljedice. U velikom broju slučajeva, žrtve vršnjačkog nasilja ne potražuju pomoć i podršku, bilo da je riječ o stručnoj pomoći ili pomoći od drugih ljudi, poput porodice i prijatelja. Treći zadatak bio je ispitati stepen potražnje pomoći i podrške nakon doživljenog vršnjačkog nasilja te je s tim u vezi postavljena treća posebna hipoteza koja glasi: „Žrtve vršnjačkog nasilja, u većini slučajeva se ne usuđuju potražiti pomoć“. Rezultati su pokazali da je veći broj onih ispitanika koji nisu potražili pomoć i podršku. Naime, 38.3% ispitanika je potražilo podršku i pomoć dok njih 61.7% nije. Razlozi koji su preovladavali među ispitanicima bili su prvenstveno sram a potom i strah a pojedini ispitanici su naveli kako su osjećali kako strah tako i sram. Pored straha i srama, neki od odgovora ispitanika bili su i nesigurnost, manjak hrabrosti i nepovjerenje prema drugima. Treća hipoteza ovog istraživanja je potvrđena jer se ispitanici nisu usudili potražiti pomoć iz različitih razloga koji su prethodno navedeni.

Dakle, ovim istraživanjem se nastojalo saznati da li su osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje potražile bilo kakav vid pomoći i podrške te da li su doživljeno vršnjačko nasilje nekome prijavili. Kao što je prikazano u teorijskom dijelu ovog rada, mladi se nakon doživljenog vršnjačkog nasilja u većini slučajeva ne povjeravaju nikome. Rigby (2007) navodi da kada se žrtve odluče povjeriti nekome o doživljenom vršnjačkom nasilju da to čine nerado i sa određenom dozom nepromišljenosti. Autor još dodaje kako žrtve ne žele da itko zna kroz šta prolaze i da su obično razmišljanja da je traženje pomoći ponižavajuće. Rezultati ovog istraživanja jasno su pokazali da većina osoba koja je doživjela vršnjačko nasilje, pomoć i podršku nije potražila zbog srama a potom i straha. Neki od njih to nisu učinili jer nisu željeli da iko zna kroz šta prolaze i sve što su proživljavali tokom perioda zlostavljanja, čuvali su u sebi. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem potvrđuju ono što je prethodno rečeno a to je da žrtve vršnjačkog nasilja, doživljeno nasilje čuvaju za sebe a pomoć i podršku ne traže jer osjećaju sram zbog toga što doživljavaju. Ovakvi rezultati su bili sasvim očekivani jer se pri postavljanju hipoteze koja se odnosila na pomoć i podršku, vodilo rezultatima brojnih istraživanja koji su pokazali iste rezultate. Dobijeni rezultati ukazuju na to žrtve vršnjačkog nasilja nisu spremne poduzeti ovaj veoma bitan korak za sebe jer je njihov osjećaj straha i srama veći od njih sami.

Četvrti a i ujedno posljednji zadatak ovog istraživanja bio je utvrditi postotak prijavljivanja vršnjačkog nasilja a četvrta posebna hipoteza glasi: „Žrtve vršnjačkog nasilja se ne usuđuju prijaviti nasilje zbog straha“. Rezultati istraživanja pokazali su da je postotak prijavljivanja vršnjačkog nasilja mali. Od ukupnog broja ispitanika koji su doživjeli vršnjačko nasilje, veći je postotak onih koji nisu prijavili od onih koji to jesu. Naime, 30% ispitanika je prijavilo vršnjačko nasilje dok 70% njih nije. Glavni razlog neprijavlivanja koji je preovladavao kod velikog broja ispitanika bio je strah. Time je i četvrta posebna hipoteza potvrđena.

Kada je riječ o prijavljivanju vršnjačkog nasilja, dobiveni rezultati su bili u skladu sa očekivanim. Ovim istraživanjem se nastojalo saznati koji je postotak prijavljivanja vršnjačkog nasilja i sami rezultati su poražavajući. Kao što je već navedeno, od ukupnog broja ispitanika koji su doživjeli vršnjačko nasilje, svega 30% ispitanika je prijavilo vršnjačko nasilje, što predstavlja veoma poražavajući ali nažalost i očekivani podatak. Pored utvrđivanja postotak prijavljivanja nasilja, što je i učinjeno, fokus ovog istraživanja bio je i saznati razloge zbog kojeg se mladi ne odlučuju na ovaj korak. Osobe koje nisu prijavile vršnjačko nasilje, njih 70% to nije učinilo jer su osjećali strah. Dobiveni rezultati su očekivani s obzirom da osjećaj straha prati žrtve vršnjačkog nasilja kroz generacije i čini se kako je strah kod žrtava vršnjačkog nasilja duboko ukorijenjen i da je to jedina stavka koja se ne mijenja kad je u pitanju vršnjačkog nasilje. Osjećaj straha je različiti kod svake osobe, neki osjećaju strah od samog počinitelja, neki pak strahuju da će prijavljivanje dovesti do pogoršanja cjelokupne situacije, što je bio slučaj sa ispitanicima ovog istraživanja.

Potrebno je naglasiti da je problem vršnjačkog nasilja veoma kompleksnog karaktera i da ovaj problem nije moguće riješiti isključivo povećanjem stope prijavljivanja. Za rješavanje ovog problema potrebno je djelovati na više razina a to se prvenstveno odnosi na prevenciju, vršnjačkog nasilja a potom i na razvijanje programa pomoći i podrške žrtvama vršnjačkog nasilja.

V ZAKLJUČAK

Vršnjačko nasilje je problem koji je sve više zastupljeniji u savremenom dobu. Ali da vršnjačko nasilje nije problem savremenog doba govori i činjenica da se interes za ovaj problem pojavio krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Ime koje je usko povezano sa ovim društvenim fenomenom je Dan Olweus, koji je među prvima prepoznao ozbiljnost ovog problema i čija je definicija da je dijete zlostavljano kada je uzastopno i trajno izloženo negativnim radnjama od strane jednog ili više učenika, najčešće korištena definicija u postojećoj literaturi vezanoj za vršnjačko nasilje.

Nasilje je pojava koja je konstantno prisutna a obrasci nasilnog ponašanja su mladima dostupni i vidljivi na raznim mjestima, počevši od porodice, škole, vršnjaka, sredine pa sve do masovnih medija tj. televizije i Interneta. S obzirom da je riječ o mladim osobama, osobama koje se nalaze u različitim fazama razvoja, te obrasce nasilnog ponašanja mladi lako prihvataju i smatraju ga ispravnim te ga u različitim situacijama i koriste. Porodica kao primarna zajednica je jako važna u razvoju jedne mlade osobe jer u porodici osoba uči o pravim životnim vrijednostima i porodica predstavlja prvi stepen u njihovoj socijalizaciji. Ukoliko porodica ne prenosi prave vrijednosti, pojava nekog problematičnog ponašanja nije nemoguća. Pored porodice, kao što je prikazano u samom teorijskom dijelu, nisu zanemarljivi i utjecaji vršnjaka ali i utjecaji masovnih medija na pojavu vršnjačkog nasilja.

Krug vršnjačkog nasilja čine počinitelj nasilja i žrtva, posmatrači, branitelji i mogući branitelji te pomoćnici (sljedbenici) tj. aktivne i pasivne pristaše. Počinitelj je taj koji vrši nasilje a žrtva je osoba koja doživljava i trpi to nasilje. Posmatrači su neangažirani sudionici tj. oni samo posmatraju nasilje, dok ostali navedeni sudionici aktivno ili pasivno pomažu ili žrtvi ili počinitelju.

Kada je riječ o posljedicama, posljedice vršnjačkog nasilja su mnogobrojne a njihni negativni učinci mogu biti jasno uočljivi ali isto tako i ne. Posljedice vršnjačkog nasilja prate sve njene sudionike. No, posljedice vršnjačkog nasilja prvenstveno utiče na žrtvu nasilja, koja može imati ozljede za život.

Socijalne i emocionalne kompetencije važan su segment cjelokupnog ljudskog razvoja. Naime, socijalne kompetencije su te koje olakšavaju socijalno funkcionisanje dok dobro razvijene emocionalne kompetencije omogućuju razumijevanje kako sopstvenih emocija tako i emocija drugih ljudi. Autori navode da iako se socijalne i emocionalne kompetencije razvijaju tokom cijelog života, temelji ovih kompetencija formiraju se u periodu djetinjstva i adolescencije.

Mladi se u navedenim razdobljima suočavaju sa raznim kako promjenama tako i izazovima. Jedan od izazova sa kojim se susreću i suočavaju mnoge mlade osobe je vršnjačko nasilje. Mnoga istraživanja bavila su se tematikom vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija, a neka od tih istraživanja prikazana su u ovom radu.

Ovo istraživanje bavilo se socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih u starosnoj dobi od 16 do 30 godina. Istraživanjem se nastajalo spoznati kakve su socijalne i emocionalne kompetencije osoba koje su doživjele vršnjačko nasilje u odnosu na osobe koje to nisu. Glavni cilj ovog istraživanja bio je ustanoviti u kojoj mjeri doživljeno vršnjačko nasilje utječe na socijalne i emocionalne kompetencije pojedinca. Na temelju postojećih istraživanja na ovu temu, pretpostavljeno je da će osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje imati slabije razvijene socijalne i emocionalne kompetencije. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem pokazali su da mladi koji su doživjeli neke od oblika vršnjačkog nasilja imaju slabo razvijene i socijalne i emocionalne kompetencije. Mladi koji su doživjeli vršnjačko nasilje imaju slabo razvijenu socijalnu motivaciju i pokazali su niže razine socijalnog zaključivanja. Osim toga, oni su pokazali da imaju slabije razvijene kako verbalne konverzacijske vještine tako i neverbalne konverzacijske vještine.

Kada je riječ o emocionalnim kompetencijama, osobe koje su doživjele vršnjačko nasilje pokazale su niže razine u uočavanju, izražavanju, imenovanju i upravljanju emocijama. Dakle, mladi koji su doživjeli vršnjačko nasilje pokazali su značajno niže prosječne vrijednosti u svim mjerenim socijalnim i emocionalnim kompetencijama u poređenju s mladima koji nisu doživjeli vršnjačko nasilje.

Važno je naglasiti da iako istraživanje pokazuje povezanost između vršnjačkog nasilja i slabijih socijalnih i emocionalnih kompetencija, dobivene rezultate potrebno je uzeti sa rezervom. Naime, ne može se sa sigurnošću tvrditi da jedno uzrokuje drugo jer je moguće da postoje i drugi faktori koji utječu na obje varijable. Pored toga, veza između emocionalnih i socijalnih kompetencija i vršnjačkog nasilja može biti jednosmjerna ili dvosmjerna odnosno moguće je da vršnjačko nasilje dovodi do slabijih socijalnih i emocionalnih kompetencija ali je moguće da su mladi doživjeli vršnjačko nasilje upravo zbog slabo razvijenih socijalnih i emocionalnih kompetencija. Za bolje razumijevanje odnosa između vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija potrebna su longitudinalna istraživanja koja bi pratila razvoj mladih tokom dužeg vremenskog perioda. Takva detaljnija istraživanja omogućila bi dobijanje potpune slike o povezanosti vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama.

Istraživanje se pored povezanosti socijalnih i emocionalnih kompetencija sa vršnjačkim nasiljem bavilo i samim vršnjačkim nasiljem. Preciznije rečeno, istraživanjem se nastojalo saznati koje oblike vršnjačkog nasilja su ispitanici doživjeli te da li su nakon doživljenog vršnjačkog nasilja potražili pomoć i podršku ali i da li su sve doživljene situacije nekome prijavili. Ispitanici ovog istraživanja odnosno najveći broj njih je doživjelo verbalne oblike vršnjačkog nasilja. Kada je riječ o pomoći i podršci, 38.3% ispitanika je potražilo pomoć i podršku i većina njih je potražila podršku i pomoć od roditelja dok 61.7% to nije učinilo a većina njih nije to učinila zbog straha i srama. S druge strane, kada je riječ o prijavi veći broj ispitanika, njih 70% to nije učinilo a razlog koji je preovladavao među ispitanicima bio je strah dok je 30% njih to učinilo i većina njih je to prijavila uposlenicima škole (razrednom starješini, pedagogu i profesorima).

Provedeno istraživanje i dobiveni rezultati predstavljaju važan doprinos u području istraživanja koja se bave tematikom vršnjačkog nasilja i socijalnih i emocionalnih kompetencija. Istovremeno, provedeno istraživanje otvara prostor za brojna buduća istraživanja koja bi se bavila ovom problematikom. Za bolje razumijevanje ove problematike, potrebne su detaljnije analize povezanosti vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih ali i longitudinalna istraživanja koja bi pratila povezanost između ovih komponenti tokom dužeg vremenskog perioda. Rezultati istraživanja pokazali su da je veliki broj mladih koji nakon doživljenog vršnjačkog nasilja nisu potražili pomoć i podršku i koji doživljene situacije nisu nikome prijavili. Navedeni rezultati su zabrinjavajući i naglašavaju važnost ranog prepoznavanja i prevencije vršnjačkog nasilja. Preciznije rečeno, jedna od prvih aktivnosti je podizanje svijesti o zastupljenosti vršnjačkog nasilja a potom i uvođenje školskih programa prevencije kao i uvođenje programa pomoći žrtvama vršnjačkog nasilja. Osobe koje su žrtve vršnjačkog nasilja su veoma ranjive i osjetljive, naročito osobe koje su trpile nasilje duži vremenski period. Stoga je rad sa njima veoma izazovan i pristup njima zahtjeva veliku pozornost, odgovornost i stručnost ali pažljiv odabir metoda rada. Pored toga, važno je koristiti sredstva koja će omogućiti razvijanje socijalnih i emocionalnih kompetencija, koje su veoma bitne za žrtve s obzirom da se nakon pretrpljenog nasilja većina njih povlači u sebe i odbija bilo kakav vid socijalizacije. Isto tako, neophodno je da se programi prevencije vršnjačkog nasilja temelje na razvijanju socijalnih i emocionalnih kompetencija. Kroz takve programe, ne samo da se preveniraju buduću slučajevi vršnjačkog nasilja, već se stvaraju i temelji za zdravije i sretnije školsko okruženje.

VI POPIS LITERATURE

1. Abraham, R. (2004). Emotional competence as antecedent to performance: A contingency framework. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130(2), 117-145.
2. Alajbeg, A., & Kovačević, S. (2018). Škola bez vršnjačkog nasilja. *Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, 11(11), 113-120.
3. Álvarez-García, D., García, T., & Núñez, J. C. (2015). Predictors of school bullying perpetration in adolescence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 126-136.
4. Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child abuse & neglect*, 27(7), 713-732.
5. Belošević, M., Ferić, M., & Mitrić, I. (2021). ČIMBENICI OTPORNOSTI I ISKUSTVO VRŠNJAČKOG NASILJA. *Croatian Review of Rehabilitation Research/Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 57(2).
6. Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgovorne znanosti*, 12(2 (20)), 263-281.
7. Bilić, V. (2013). Nasilje među vršnjacima: uloga branitelja žrtava, pomoćnika i pristaša počinitelja nasilja te pasivnih promatrača. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30), 193-209
8. Bjelošević, E., Bjelošević, S., & Hadžikapetanović, H. (2020). Peer violence as a problem of the modern society. *Psychiatria Danubina*, 32(suppl. 3), 371-377.
9. Boge, C., & Larsson, A. (2018). Understanding pupil violence: Bullying theory as technoscience in Sweden and Norway. *Nordic Journal of Educational History*, 5(2), 131-149.
10. Brank, E. M., Hoetger, L. A., & Hazen, K. P. (2012). Bullying. *Annual Review of Law and Social Science*, 8, 213-230
11. Brasseur S, Gre'goire J, Bourdu R, Mikolajczak M (2013). *The Profile of Emotional Competence (PEC): Development and Validation of a Self-Reported Measure that Fits Dimensions of Emotional Competence Theory*. PLoS ONE 8(5): e62635. doi:10.1371/journal.pone.0062635
12. Card, N. A., & Hodges, E. V. (2008). Peer victimization among schoolchildren: Correlations, causes, consequences, and considerations in assessment and intervention. *School psychology quarterly*, 23(4), 451.
13. Carney, A. G.; Merrell, K. W. (2001). Bullying in Schools: Perspectives on Understanding and Preventing an International Problem. *School Psychology International*, 22(3), 364–382.

14. Cavell, T. A. (1990). Social adjustment, social performance, and social skills: A tri-component model of social competence. *Journal of clinical child psychology*, 19(2), 111-122.
15. Coelho, V. A., & Marchante, M. (2018). Trajectories of social and emotional competencies according to cyberbullying roles: A longitudinal multilevel analysis. *Journal of youth and adolescence*, 47(9), 1952-1965.
16. Coelho, V. A., & Sousa, V. (2021). A multilevel analysis of the relation between bullying roles and social and emotional competencies. *Journal of interpersonal violence*, 36(11-12), 5122-5144.
17. Craig, W. M., & Pepler, D. J. (1998). Observations of bullying and victimization in the school yard. *Canadian journal of school psychology*, 13(2), 41-59.
18. Damon, W., & Lerner, R. M. (Eds.). (2008). *Child and adolescent development: An advanced course*. John Wiley & Sons.
19. Dirks, M. A., Treat, T. A., & Weersing, V. R. (2007). Integrating theoretical, measurement, and intervention models of youth social competence. *Clinical psychology review*, 27(3), 327-347
20. Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach–Major, S., & Queenan, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence?. *Child development*, 74(1), 238-256.
21. Denham, S. A. (2009). Emotional Competence. *Handbook of Preschool Mental Health: Development, Disorders, and Treatment*, 23
22. Domitrovich, C. E., Durlak, J. A., Staley, K. C., & Weissberg, R. P. (2017). Social-emotional competence: An essential factor for promoting positive adjustment and reducing risk in school children. *Child development*, 88(2), 408-416.
23. Dowdney, L. (1993). Bullies and their victims. *Current Paediatrics*, 3(2), 76-80.
24. Đukić, B. (2013). Subjekti suprotstavljanja vršnjačkom nasilju u Republici Srpskoj . *Zbornik radova: međunarodna naučnostručna konferencija, Laktaši, 27-29. mart 2013. Godine*
25. Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 63(1-2), 119-132.
26. Elliott, M. I. C. H. E. L. E. (2002). Bullying and the under fives. *Bullying a practical guide to coping for schools*, 50-57.
27. Entenman, J., Murnen, T. J., & Hendricks, C. (2005). Victims, bullies, and bystanders in K–3 literature. *The Reading Teacher*, 59(4), 352-364.

28. Esbensen, F. A., & Carson, D. C. (2009). Consequences of being bullied: Results from a longitudinal assessment of bullying victimization in a multisite sample of American students. *Youth & Society, 41*(2), 209-233.
29. Farrington, D., & Baldry, A. (2010). Individual risk factors for school bullying. *Journal of aggression, conflict and peace research, 2*(1), 4-16.
30. Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and justice, 17*, 381-458.
31. Fraga, S., Soares, S., Peres, F. S., & Barros, H. (2022). Household dysfunction is associated with bullying behavior in 10-year-old children: do socioeconomic circumstances matter?. *Journal of interpersonal violence, 37*(15-16), NP13877-NP13901.
32. Gašić-Pavišić, S. (2004). Mere i programi za prevenciju nasilja u školi.
33. Gómez-Ortiz, O., Romera-Felix, E. M., & Ortega-Ruiz, R. (2017). Multidimensionality of social competence: Measurement of the construct and its relationship with bullying roles. *Revista de Psicodidáctica (English ed.), 22*(1), 37-44.
34. Gendron, B. (2004). Why emotional capital matters in education and in labour? Toward an optimal exploitation of human capital and knowledge management. *Les Cahiers de la Maison des Sciences Economiques, Paris : Université Panthéon-Sorbonne*, 37 pages.
35. Gross, J. J. (1999). Emotion and emotion regulation. *Handbook of personality: Theory and research, 2*, 525-552.
36. Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and violent behavior, 17*(4), 311-322.
37. Junge, C., Valkenburg, P. M., Deković, M., & Branje, S. (2020). The building blocks of social competence: Contributions of the Consortium of Individual Development. *Developmental cognitive neuroscience, 45*, 100861.
38. Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima—definicije, funkcije i utjecaj. *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti, 21*(1), 127-136.
39. Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual review of psychology, 65*, 159-185.
40. Kekez, A., & Bilić, V. (2015). Zašto dobra djeca rade loše stvari: uloga moralnog odstupanja u različitom angažmanu djece u vršnjačkom nasilju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, 61*(2), 47-64.

41. Klarin, M., & Matešić, S. (2014). Peer violence in adolescence in the context of parental behavior. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(1), 81-92.
42. Krulić Kuzman, K., Velki, T., & Takšić, V. (2017). Važnost emocionalne inteligencije u objašnjenju problematike vršnjačkoga nasilja. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 158(4.), 419-438.
43. Ladd, B. K., & Ladd, G. W. (2001). Variations in peer victimization. *Peer harassment in schools. The plight of the vulnerable and vicfimized*, 25-48.
44. Lane, D. A. (1989). Bullying in school: The need for an integrated approach. *School Psychology International*, 10(3), 211-215.
45. Macanović, N. (2013). Vršnjačko nasilje kao odraz disfunkcionalnost društva. U *Zborniku: Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, str, 131-141.
46. Markuš, M. (2010). Socijalna kompetentnost–jedna od ključnih kompetencija. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 151(3-4), 432-444.
47. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131-149.
48. Martić, M. V. (2021). Nasilje u savremenom društvu.
49. Miladinović, A. & Petričević, V. (2013). Elektronsko vršnjačko nasilje. *Zbornik radova: međunarodna naučnostručna konferencija, Laktaši, 27-29. mart 2013. Godine*
50. Moon, H., & Lee, S. (2020). Moderating effects of socio-ecological factors on the relationship between adolescent exposure to media violence and attitudes towards school bullying. *Journal of Advanced Nursing*, 76(11), 2921-2932.
51. Morkel, V., & McLaughlin, T. (2015). Promoting Social and Emotional Competencies in Early Childhood: Strategies for Teachers. *Kairaranga*, 16(1), 45-51.
52. Nikčević-Milković, A. (2006). NASILJE MEĐU DJECOM U ŠKOLI Postoje li razlike u zavičajnom, nacionalnom i globalnom kontekstu?. *Zavičajnost, globalizacija i škola: znanstveno-stručni skup s međunarodnim sudjelovanjem*. Gospić: Visoka učiteljska škola u Gospiću, Sveučilište u Rijeci.
53. Olweus, D. (1991). Victimization among school children. *Advances in psychology*, 76, 45-102.
54. Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European journal of psychology of education*, 12, 495-510.
55. Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual review of clinical psychology*, 9(1), 751-780.

56. Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Calmaestra, J., & Vega, E. (2009). The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying: A study of Spanish adolescents. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 197-204.
57. Pavlović, B. (2013). Agresivnost kod djece i vršnjačko nasilje. U M. Šikman (ur.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva (str. 269-279)*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova
58. Phye, G. D., & Sanders, C. (2004). *Bullying: Implications for the classroom*. Elsevier.
59. Pişkin, M. (2002). School bullying: Definition, types, related factors, and strategies to prevent bullying problems. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 2(2), 555-562.
60. Profaca, B., Puhovski, S., Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 3 (15), 575-590.
61. Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(2), 315-330.
62. Radliff, K., Hall, J., & Ökten, M. (2017). School Bullying. In *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science* (pp. 1–8). Springer International Publishing.
63. Ratković, Ž. (2013). Definisanje i vrste nasilja među djecom i maloljetnicima. *Zbornik radova: međunarodna naučnostručna konferencija, Laktaši, 27-29. mart 2013. godine*
64. Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 65(2), 251-271.
65. Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. Aust Council for Ed Research
66. Ružić, N. (2011). The Internet and Video Games: Causes of Increased Aggressiveness among Young People. *Media Studies*, 2(3-4).
67. Salamadija, M., & Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U *Zborniku: „Vršnjačko nasilje-etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva”*(str. 293–306). Laktaši: Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka i Hans Zajdel fondacija.
68. Saldiraner, M., & Gizir, S. (2021). School Bullying from the Perspectives of Middle School Principals. *International Journal of Progressive Education*, 17(1), 294-313.
69. Saarni, C. (2007). The development of emotional competence: Pathways for helping children to become emotionally intelligent. *Educating people to be emotionally intelligent*, 16, 15-35.

70. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 497-526.
71. Schneider, B., Attili, G., Nadel, J., & Weissberg, R. (Eds.). (1989). *Social competence in developmental perspective* (Vol. 51). Springer Science & Business Media.
72. Schneider, B. H. (1993). *Children's social competence in context: The contributions of family, school and culture* (Vol. 10). Psychology Press.
73. Semrud-Clikeman, M., & Semrud-Clikeman, M. (2007). Development of social competence in children. *Social competence in children*, 11-37.
74. Semrud-Clikeman, M., Guli, L., & Minne, E. P. (2013). Social competence intervention program. *Interventions for Autism Spectrum Disorders: Translating Science into Practice*, 155-168.
75. Smith, P. K., Shu, S., & Madsen, K. (2001). Characteristics of victims of school bullying. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, 332-351.
76. Smokowski, P. R.; Kopasz, K. H. (2005). Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101–110
77. Stewart-Brown, S., & Edmunds, L. (2007). Assessing emotional intelligence in children: a review of existing measures of emotional and social competence. *Educating people to be emotionally intelligent. Westport, CT: Praeger*, 241-257
78. Sušac, N., Ajduković, M., & Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197-221.
79. Taborsky, B., & Oliveira, R. F. (2012). Social competence: an evolutionary approach. *Trends in ecology & evolution*, 27(12), 679-688.
80. Trouilloud, D. (2020). The effect and consequences of bullying. *Journal of Banking, Economics and Social Sciences*, 5, 51-58.
81. Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2008). Bullying: Short-term and long-term effects, and the importance of defiance theory in explanation and prevention. *Victims and offenders*, 3(2-3), 289-312.
82. Türker, M., & Bahçeci, F. Bullying & Peer Bullying. *Pioneer And Contemporary Studies In Educational Sciences*, 81.
83. Vanderbilt, D., & Augustyn, M. (2010). The effects of bullying. *Paediatrics and child health*, 20(7), 315-320.

84. Vejmelka, L. (2012). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 215-240.
85. Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vrsta vršnjačkog nasilja. *Zbornik radova: međunarodna naučnostručna konferencija, Laktaši, 27-29. mart 2013. Godine*
86. Velki, T. (2012). Rizični i zaštitni faktori kod pojave nasilja među djecom. Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu—izazov obitelji, školi i zajednici, 139-157.
87. Velki, T. (2012b). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21(1), 29-60.
88. Velki, T., Duvnjak, I., & Milić, M. (2016). Dobne i spolne razlike u povezanosti nekih kognitivnih i socio-emocionalnih aspekata razvoja s vršnjačkim nasiljem i viktimizacijom. *Sarajevski dani psihologije: Zbornik radova*, 3, 49-65.
89. Velki, T., & Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33-64.
90. Velki, T., & Kuterovac Jagodić, G. (2015). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječjega nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271-298.
91. Velki, T., & Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 22(1), 101-120.
92. Volk, A. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34(4), 327-343
93. Weissman, M. M. (1975). The assessment of social adjustment: a review of techniques. *Archives of general psychiatry*, 32(3), 357-365.
94. World Health Organization. (2015). Preventing youth violence: an overview of the evidence. World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/181008>
95. Zdravec, A. i sur. 2014. Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje. Prikaz rezultata istraživanja o vršnjačkome nasilju i pregled programa prevencije vršnjačkog nasilja. Centar za mirovne studije. Zagreb
96. Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja—nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iadertina*, 1(1.), 49-57.
97. Zych, I., Beltrán-Catalán, M., Ortega-Ruiz, R., & Llorent, V. J. (2018). Social and emotional competencies in adolescents involved in different bullying and cyberbullying roles. *Revista de Psicodidáctica (English ed.)*, 23(2), 86-9

VII PRILOZI

Povezanost vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih

Poštovani,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik koji će biti korišten u svrhu izrade master rada na temu "Povezanost vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih". Anketa je u potpunosti anonimna i pristup njoj je dobrovoljan. Dobiveni rezultati će isključivo biti korišteni za potrebe izrade navedene master teze. Molim Vas da na postavljena pitanja odgovorite potpuno iskreno jer je svaki vaš odgovor vrijedan i važan te doprinosi realizaciji ovog master rada.

Unaprijed hvala na saradnji i izdvojenom vremenu.

Nataša Radović

Upitnik o demografskim podacima ispitanika

1. Spol

- Muški
- Ženski

2. Vaša starosna dob (upisati godine)

3. Vaše mjesto stanovanja (upisati grad)

Upitnik socijalnih kompetencija

Pred Vama je lista tvrdnji koje se odnose na socijalne kompetencije. Označite koliko se navedene tvrdnje odnose na Vas i to odabirom jednog od ponuđenih odgovora.

1 - U potpunosti se odnosi na mene

2 - Djelimično se odnosi na mene

3 - Odnosi se na mene

4 - Djelimično se ne odnosi na mene

5 - U potpunosti se ne odnosi na mene

Tvrdnja	Procjena				
1. Potrebno me je nagovoriti ili potaknuti da razgovaram i stupam u interakciju s ljudima..	1	2	3	4	5
2. Ostajem "po strani" u grupnim socijalnim situacijama (npr. ne ističem se u grupi, ostajem neprimjetan).	1	2	3	4	5
3. Izbjegavam razgovore s ljudima kad god je to moguće (npr. skrenem pogled, krenem na drugu stranu i sl).	1	2	3	4	5
4. Prepoznajem kada me ljudi pokušavaju iskoristiti.	1	2	3	4	5
5. Imam problem da prosudim ko je pouzdan/kome mogu vjerovati (npr. s kim mogu podijeliti tajne ili osobne podatke).	1	2	3	4	5
6. Mogu vidjeti stvari iz perspektive druge osobe.	1	2	3	4	5
7. Tokom konverzacije upadam drugima u riječ (npr. prekidam druge dok pričaju, ne čekam da drugi završe rečenicu i sl.).	1	2	3	4	5
8. Pričam o istim stvarima iznova/ponavljam se („zapnem“ za određenu temu).	1	2	3	4	5
9. Razgovore usmjeravam ka mojim omiljenim temama ili interesovanjima.	1	2	3	4	5
10. Moje izraze lica je lako protumačiti.	1	2	3	4	5
11. Koristim prikladne geste/pokrete pri komunikaciji s ljudima (npr. klimanje/mrdanje glavom, mahanje rukom za pozdrav, pokazujem rukom na nešto interesantno, dižem palac gore kao znak odobravanja, stavljam prst na usne kao znak za tišinu i sl.).	1	2	3	4	5
12. Pokazujem veliki broj emocija kroz izraze lica (npr. sram, krivnja, iznenađenost, gađenje, zadovoljstvo).	1	2	3	4	5

Upitnik emocionalnih kompetencija

Pred Vama je lista tvrdnji koje se odnose na emocionalne kompetencije. Označite koliko se ponuđene tvrdnje odnose na Vas i to odabirom jednog od ponuđenih odgovora.

1 - Uopće NE

2 - Uglavnom NE

3 - Kako kad

4 - Uglavnom DA

5 - U potpunosti DA

Tvrdnja	procjena				
1. Dobro raspoloženje mogu zadržati i ako mi se nešto loše dogodi.	1	2	3	4	5
2. Iz neugodnih iskustava učim kako se ubuduće ne treba ponašati.	1	2	3	4	5
3. Kod prijatelja mogu razlikovati kada je tužan, a kada razočaran.	1	2	3	4	5
4. Lako ću smisliti način da priđem osobi koja mi se sviđa.	1	2	3	4	5
5. Lako primijetim promjenu raspoloženja svoga prijatelja.	1	2	3	4	5
6. Lako se mogu domisliti kako obradovati prijatelja kojemu idem na rođendan.	1	2	3	4	5
7. Lako uvjerim prijatelja da nema razloga za zabrinutost.	1	2	3	4	5
8. Mogu dobro izraziti svoje emocije.	1	2	3	4	5
9. Mogu opisati kako se osjećam.	1	2	3	4	5
10. Mogu reći da znam puno o svom emocionalnom stanju.	1	2	3	4	5
11. Nastojim ublažiti neugodne emocije, a pojačati pozitivne.	1	2	3	4	5
12. Obaveze ili zadatke radije odmah izvršim, nego da o njima mislim.	1	2	3	4	5
13. Primijetim kada netko osjeća krivnju.	1	2	3	4	5
14. Većinu svojih osjećaja mogu prepoznati.	1	2	3	4	5
15. Znam kako mogu ugodno iznenaditi svakoga svoga prijatelja.	1	2	3	4	5

Upitnik o doživljenom vršnjačkom nasilju

Sljedeća pitanja odnose se na odnos vršnjaka prema Vama. Za svako navedeno pitanje potrebno je da označite koliko puta su Vam se navedene situacije desile u životu.

1 - nikada

2 - jednom

3 - nekoliko puta

Koliko puta su vaši vršnjaci ili vršnjakinje/ Koliko puta su vas vaši vršnjaci ili vršnjakinje:	Procjena		
1. Vikali ili derali se na vas vrlo glasno i agresivno	1	2	3
2. Vrijeđali, nazivajući vas pogrđnim imenima	1	2	3
3. Poticali druge vršnjake da vas vrijeđaju ili na drugi način ponižavaju	1	2	3
4. Ogovarali	1	2	3
5. Pisali grafite ili poruke (npr. na klupi, papirićima, u WC-u i sl.) kako bi vas vrijeđali ili ponižavali	1	2	3
6. Prijetili da će vas udariti ili ozlijediti	1	2	3
7. Udarili ili namjerno gurnuli	1	2	3
8. Izudarali predmetom ili šakom (pretukli vas)	1	2	3
9. Ošamarili	1	2	3
10. Jako štipali	1	2	3
11. Isključili iz društva prijatelja	1	2	3
12. Odbili pričati s vama (pravili se da vas nema)	1	2	3

13. Tražili od vas novac	1	2	3
14. Namjerno uništavali ili oduzimali vaše stvari.	1	2	3
15. Tjerali ili prisilili da radite nešto što nije dopušteno	1	2	3
16. Koristili SMS poruke ili aplikacije za online slanje poruka (npr. Viber, Whatsapp) kako bi vas vrijeđali ili ponižavali.	1	2	3
17. Koristili društvene mreže ili Internet kako bi vas vrijeđali ili ponižavali.	1	2	3
18. Snimali ili fotografisali u situacijama koje su za vas bile ponižavajuće ili neugodne, te snimke ili fotografije objavili na društvene mreže.	1	2	3
19. Uputili vam poruke seksualnog sadržaja koje su vas uznemirile.	1	2	3
20. Uznemirili pišući o vama u seksualnom kontekstu.	1	2	3
21. Natjerali da gledate seksualni sadržaj iako to niste željeli.	1	2	3
22. Natjerali da gledate njihove intimne dijelove tijela	1	2	3
23. Gledali vaše intimne dijelove tijela iako to niste željeli.	1	2	3
24. Dodirivali vaše intimne dijelove na seksualan način iako to niste željeli.	1	2	3
25. Natjerali da dodirujete njihove intimne dijelove	1	2	3

Ukoliko su Vaši odgovori na neka od gore prethodnih pitanja bili **jednom** ili **nekoliko puta**, molim Vas da odgovorite na sljedeća četiri pitanja vezana za doživljene situacije. Ukoliko su svi Vaši odgovori na neka od gore prethodnih pitanja bili **nikada**, molim Vas da na sljedeća četiri pitanja odgovorite s odgovorom nisam doživio/doživjela navedene situacije.

Da li ste nakon doživljene situacije ili situacija potražili bilo kakav vid pomoći i podrške?

- Da
- Ne
- Nisam doživio/doživjela navedene situacije

Da li ste doživljenu situaciju ili situacije nekome prijavili?

- Da
- Ne
- Nisam doživio/doživjela navedene situacije

Naziv odsjeka i/ili katedre: Socijalni rad

Predmet: Izjava o autentičnosti rada

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Nataša Radović

Naslov rada: Povezanost vršnjačkog nasilja sa socijalnim i emocionalnim kompetencijama mladih

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 81

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis